

पहिला अध्याय

भूमिका

1.1. अध्ययनको उद्देश्य -

यस शोध-प्रबन्धमा प्रस्तुत अध्ययन दुवैका मुख्य उद्देश्यबाट अनुप्रेरित छ - पहिलो, नेपालीमा साहित्य-अध्ययनको वस्तुगत विद्वान्तर पद्धतिको रूपमा आधुनिक शैली-विद्वान्ताको विद्वान्तर, पद्धति एवं परम्पराको अध्ययन प्रस्तुत गर्नु, अनि दोस्रो, आधुनिक नेपाली गद्य-साहित्यको एकवचना प्रमुख प्रयोगको मानिसको निबन्धकार तन्मोप्रकाश देवकोटाको मौलिक निबन्ध, अमातावनात्मक लेखन र भावकलात्मक तथ्य विद्वान्तर एवं पद्धतिको प्रयोग गर्नु । यस्ता अध्ययनको साहित्य स्थापित गर्नका निम्ति नेपाली साहित्यको अमातावना-परम्पराको कठोरताको अवलोकन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

नेपाली भाषामा साहित्य-लेखनको अविच्छिन्न परम्परा किम्वदन्त उन्नाईसौं शताब्दीको तेस्रो दशकमादेखि धारितको भए तापनि साहित्यको समीक्षामा अध्ययन गर्ने परम्परा बाह्रौं वि.सं. 1940 पछि मातीराम भट्टबाट नै धारितो । उनको "कवि भानुभक्तको जीवन चरित्र" [1948] बाट नेपालीमा साहित्य-अध्ययन परम्पराको आधारशिला स्थापना भएको मानिन्छ ।¹ यस पुस्तकको अतिरिक्त उनको "कवि समूह कर्मण", "कविता तन्म" प्रभृति अरु पुस्तक पढेरमा पनि सव्य-तत्व आधिकारिक पाठको रूपमा पाइन्छ ।² वि.सं. 1965 मा "माधवी"मा प्रकाशित राममणि आ.दी.को "कविता-रीति"ले नेपाली पाठकलाई संस्कृत साहित्यको अरु आधारमा साहित्य-अध्ययनको गुण-साधक पद्धतिको परिचय दिन्छ । यसै कालमा "अमातावनाको विस्तृत

1. शरच्चन्द्र शर्मा [भट्टराई], नेपाली साहित्यको इतिहास [माध्यमिकता]।

काठमाडौं: पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, वि.सं. 2037, पृ. 176.

2. कृष्णचन्द्र सिंह प्रधान, "नेपाली अमातावना साहित्यको मातीरामको स्थान", श्री

रमा शर्मा, [सं.], मातीरामको स्मृति ग्रन्थ, काठमाडौं: नेपाली शिक्षा परिषद्, वि.सं.

अर्थात् शब्दलाई सीमित अर्थमा प्रयोग गरेर सामयिक पत्र-पत्रिकाहरूले केस र उनीहरूका कृतिकहरू एवं सामयिक लक्ष्योन्मी पत्र-पत्रिकाहरूको परिषय प्रस्तुत गर्ने कार्य गरेको पाइन्छ ।³

"गोर्खापत्र", "माधमी", "बन्दु", "गोर्खावी", "बन्दिना" आदि पत्र-पत्रिकाको बजारको पुस्तक परिवयको यो क्रम प्रसंखामुलक भावात्मक अभिव्यक्तिको रूपमा अधिक देखा पर्यो । यस क्रमले नेपाली साहित्यकाव्यको निम्ति आवश्यक पृष्ठभूमि तयार पार्ने काम गर्यो । साहित्य-अध्ययनको निकै स्पष्ट परम्परा सुरुयिक्रम इवालीका "नेलेदी समाकावना" र "नेपाली साहित्यकाव्यका दुई नयाँ तारा"बाट प्रवर्तित भयो ।⁴ यो परम्परालाई अघि बढाउने प्रयास नरेन्द्रमणि आचार्य दीक्षितको "पुराणीय साहित्यको नमुना" [1995], लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका "नेपाली साहित्य गानका दुई नक्षत्र" र "नेपाली क्याउरे" आदिबाट भयो ।

साहित्य-अध्ययनको यो परम्परा प्रसंखामुलक भावात्मक थियो जसमा अध्यात्मिक कृतिको साहित्यकाव्यको सम्यक अध्ययन भन्दा कृतिकारको विषयमा "क्यादा आदर-स्वरका पुकारको हिस्सा लिए जस्ता"⁵ देखिन्थो । वि.सं. 1999मा रामकृष्ण शर्माको "अंग्रेजी साहित्यको प्रभाव" शीर्षक लेखको प्रकाशनले उक्त "आदर-स्वरका पुकारको" परम्परालाई त्यस गिदिए कापनि भावात्मक एवं बहिर्निष्ठ पद्धतिको परित्याग हुन सकेन । साहित्यकाव्यका एउटा स्वयम्मा पूर्ण चरित्रको रूपमा नरेरी इतिहास, दर्शन, रचनाकारको जीवन-चरित्र इत्यादि पाठेतर कुराका आधारमा लेने परम्पराको विकास भयो । साहित्य-अध्ययनको यो प्रभावात्मक तथा आरोपित पद्धतिको प्रयोग रामकृष्ण

3. शरध्वन्द्र शर्मा [भट्टराई], पूर्ववत्, पृ. 177.

4. कृष्णमन्द्र सिंह प्रधान, "एक सन्दर्भः एक दृष्टि", [सं.] साका समाकावना, काठमाडौं: साका प्रकाशन, वि.सं. 2025 [सं.सं.], पृ. 10.

5. लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, "श्री कविकृष्ण पं. लेखार्थीका केही कवित्तको नयाँ मौलिकताको समाकावना", राजेन्द्र जुवेदी [सं.], प्रष्टा देवकोटाः प्रष्टा परिवेसा, काठमाडौं: साका प्रकाशन, वि.सं. 2041, पृ. 51.

रामाकाट धाविरर बापुराम आचार्यका "पुराना कवि र कविता", सुवपन्द्र सिंह प्रदानका "केही नेपाली नाटक, नेपाली काव्य र उक्त प्रतिनिधि कवि", रत्नध्वज चौशीका "साहित्यका अध्ययन", "साहित्य समीक्षा": "हाग्रा काव्य परम्परामा उक्ती लागि", आधुनिक नेपाली साहित्यका इतक", खुकिवार र तेलानाधा आदि", तारानाधा रामाका "भानुभवतदेलि तेली आयामसम्म", "सम र समक कृति", "पाठित्याईहरू" आदिबाट विकसित हुँदै आएका देलान्छ । ईश्वर बरात र यदुनाधा लनात पनि मुलतः यही परम्पराका साहित्य-अध्येता भए तापनि ईश्वर बरातका "भयलबाट" तथा यदुनाधा लनातका "साहित्यका कर्वा" अन्तर्गत अध्ययनमा कतिमय ठाउँमा पाठनिष्ठ अध्ययनका छुट्टुट प्रयोग पाइन्छ । ईश्वर बरातका विभिन्न कथा-कारका कथागत प्रवृत्ति र शैलीबारे कर्वा गर्दा ती कथाका कथानकका गठन, भणिक एवं साहित्यिक शैलीगत प्रयोग, पात्र प्रयोग एवं वरित्र चित्रण पद्धति इत्यादिका अन्वर्निष्ठ विवेचन पनि गरेका छन् । यदुनाधा लनातका "नेपाली साहित्यका केही समस्या" र "उत्पन्न तपती: एक दृष्टिकोण" बस्ता तेलसमा पाठनिष्ठतावर्ती चेतनाका संकेत पाइन्छ ।⁶ तथापि मुल रूपमा यी दुवै प्रभावत्मक र बहिर्निष्ठ समाजी-वना पद्धतिकै प्रभावता देलान्छन् ।

परिक्रमेती देशसमा पनि साहित्य अध्ययनका यस्तै प्रभावत्मक एवं बहिर्निष्ठ पद्धतिका प्रयोगका सुदीर्घ परम्परा रहेका छ । अंग्रेजी समाजीवनामा टि.एच. इवियटका वस्तुगत स्वीकरण सिद्धान्त र निर्व्यक्तितावाद, आई. ए. रिचर्डका "पिन्डिप्लस अफ डिरेरी क्रिटिचिज्म", "प्याक्टिकल क्रिटिचिज्म" [1927] तथा रशियाली समाजीवनामा रूपवादी सम्प्रदाय "ओपियाव" [1917] का उदयका पाठनिष्ठ अध्ययन-पद्धतिवर्क अध्येताहरूलाई संकेत दिए । यस पाठनिष्ठ पद्धतिकै नयाँ-समाजीवना सम्प्रदायका जेन, जेन रयान्सम, एलेन टेट, आर. पि. ब्ल्याकमुर, र केनेथ कर्नल समाजीवनाहरूबाट अलिक् प्रुस्ट रूप प्राप्त गरेका । नयाँ समाजीवनाका

6. यदुनाधा लनात, साहित्यका कर्वा, काठमाडौं: आका प्रकाशन, 2034, पृ. 37 - 43 तथा 67 - 80.

साहित्यिकों अपरक व्याख्या गर्न लोकेको पाइन्छ ।⁷ शब्दार्थत्वपरक समाजोपना पद्धतिहरू बाह्रि पाठनिष्ठ समाजोपनाको रूपमा पाठको अर्थवाचक अध्ययनमा धि बाँड दिएको देखिन्छ ।⁸ तर यी दुवै पद्धतिहरू आफ्नाफ्ना सीमावद्धताले गर्दा यी एकदु-गी मानिन पुगे । वस्तुपरक अध्ययन-पद्धतिको पूर्ण प्रतिष्ठा बीसौँ शताब्दीको पाँचौँ दशकपछि इंग्ल्याण्ड र अमेरिकामा विकसित शैलीविद्यानमा आएर हुन्छ । आधुनिक भाषा-विद्यान र साहित्यशास्त्रको मूल संघोपनाबाट विकसित आधुनिक शैलीविद्यानले कृतिको पाठनिष्ठ वस्तुपरक एवं वैज्ञानिक अध्ययन गर्दछ । स्ववादी दृष्टिको कृतिमा "के भनिएको छ"लाई छोडेर "कसरी भनिएको छ"लाई महत्त्व दिन्छ भने परम्परागत भाषात्मक समाजोपनाले कृतिमा "के भनिएको छ" भन्ने कुराको बर्षा प्रभावत्मक रूपले गर्दछ । तर आधुनिक शैलीविज्ञानिक अध्ययन-पद्धतिको पाठको भाषिक प्रयोग तथा साहित्यिक प्रयुक्तिको विश्लेषण गरेर "के" र "कसरी" दुवैको समन्वित रूपमा अध्ययन गर्दछ । त्यसैले यसको दृष्टि भाषावादी छ भने पद्धति बाह्रि वस्तुवादी मानिन्छ ।

प्रभावत्मक समाजोपनामा अध्येतव्य पाठको आत्मा आलोचकले प्रायः आफ्ना व्यक्तिगत अनुभूति र विचारहरू नै प्रस्तुत गरेको हुने हुनाले त्यो पाठ आलोचकको दृष्टिकोण र विचारधारा एवं मान्यताहरूको प्रकाशनको साधन मात्र बन्दछ, स्वयंको साध्य बन्ने अवसर त्यसैले पाउँदैन यसैले गर्दा कसैको वस्तुका रूपमा त्यसलाई प्रत्यक्ष अनुभव गर्ने कुरा अपेक्षित नै रहन जान्छ । शैलीविज्ञानिक अध्ययन पद्धतिअनुसार पाठ स्वयं साध्य र साधन समेत हुन्छ । सहायक उपकरणको रूपमा भने अध्येताले भाषा-विद्यान, साहित्यशास्त्र, कौशल, व्याकरण तथा अन्योन्य ज्ञानानुशासन विषयका आफ्ना ज्ञान-गरिमाले प्रयोग गर्न सक्छ । साहित्य-अध्ययनको यही पद्धति र विद्वान्तको विकास नेपाली साहित्यको अध्ययनमा निमित्त पनि उपयोगी हुने हुनाले प्रस्तुत शोध-प्रबन्धमा यसको विवेचना गरिएको छ ।

*देवकोटाको सबै बर्षा साहित्यिक विषयमा हात हालेका छन । तैपनि उनी मूलतः कवि

7. बाबुदेव त्रिपाठी, पारश्वात्य समाजोपनाको वैज्ञानिक परम्परा, काठमाडौँ: साजा प्रकाशन, वि.सं. 2036 [दोस्रो संस्करण], पृ. 681.
8. बाबुदेव त्रिपाठी, ऐवन, पृ. 697.

र निबन्धकार मात्र हुन् । यिनै विद्यमा उनो अन्तिम छ ।" ⁹ यी दुवटा विद्यमा प्रयोगकाके रूपमा उनको अधिक प्रविष्टि पनि छ ।

देवकोटाका रचनाहरूको प्रकाशन-रूप "शरदा" पत्रिकाको प्रकाशन [1991]। काठमाे सुभार्यो अनि उनका कृतिको अध्ययनको परम्परा पनि किम्वीय बीरौँ शर्माको अन्त्य-देखि नै पाइयो । देवकोटाका कृतिको अध्ययनको परम्पराका सन्दर्भमा ज्वेभन्दा पहिला सुर्पकिरण इवाकोको नाउँ आउँछ जसले वि.सं. 1993 भदौको "नेपाली साहित्य पत्रिका"मा "नेपाली साहित्यकाका सुर्प तारा" शीर्षक लेखमा विद्विपरण श्रेष्ठ र लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका कविता र तीबाट प्रवर्तित नवीन काव्यधाराबारे बर्ना गरेका छन् । इवाकोको यस प्रस्तावका बर्नापछि आलोचनात्मक दृष्टिले देवकोटाको साहित्य-विर्षनको अध्ययन प्रस्तुत गर्ने आलोचक रामकृष्ण शर्मा हुन् ।¹⁰ रामकृष्ण शर्माबाट प्रवर्तित रूप-सौं व विवेदन र मृत्याद-रूपपरक आलोचनाके परम्परामा देवकोटाका कृतिहरूको अध्ययन गर्ने अग्रणी अध्ययनकर्ताहरूका रूपमा श्री बरात¹¹ र रत्नध्वज जोशी¹² नाउँ उल्लेखनीय छन् । देवकोटाका कृतिको अध्ययनको प्रथम पुस्तकाकार कृति चाहिँ कादीश शमशेरको "मुना मदन भ्रमण" [2003] नै देखिन्छ ।¹³

"निबन्धकारमा देवकोटाको विराट् व्यक्तित्व अत्यन्त रूपमा चल्किरको"¹⁴ भए तापनि त्यस "विराट् व्यक्तित्व"का कृतिहरूको अधिकांश अध्ययन केवल फुटकर रूपमा मात्र भएको पाइन्छ र त्यस्ता फुटकर अध्ययनको पनि धेरैको भाग कवितामै केन्द्रित देखिन्छ । उनका गद्य-साहित्यको आ.इ.गौँपा.इ.ग अध्ययन पुस्तकाकारमा अप्ठ्यावधि प्रकाशित छैन ।

9. बाबुदेव त्रिपाठी, विवरण, काठमाडौँ: भानुप्रकाशन, वि.सं. 2028, पृ. 66.
10. रामकृष्ण शर्मा, "अंग्रेजी साहित्यको प्रभाव", शरदा 8:1, सप्त शरदीय, काठमाडौँ: साक्षात्प्रकाशन, वि.सं. 2035, पृ. 1-5 मा हुन: मुद्रित ।
11. [क] श्री बरात, "काव्यश्रेष्ठा देवकोटाजीकाे एक परिवय", उदय 9:1, [ख] श्री बरात, "दुष्टिकीको परिवय", उदय 9:5-6.
12. [क] रत्नध्वज जोशी, "देवकोटाजीको शकुन्तल", शरदा 13:7, [ख] रत्नध्वज जोशी, "नवयुगको पयकाे आहुति वि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा", शरदा 13:12
13. कादीश शमशेर, मुनामदन भ्रमण, काठमाडौँ: बबर महल, वि.सं. 2003,
14. बाबुदेव त्रिपाठी, "निबन्धकार देवकोटा र नेपाली निबन्धको अभ्युदय", विवरण काठमाडौँ: भानुप्रकाशन, वि.सं. 2028, पृ. 66.

काशीराम शर्मोकरांनी "मुनामवन भूमय"पाठि नित्यराज पाण्डेकृत "महाकवि देवकीटा" [2017] ने देवकीटा विषयक अर्को सिद्धांत पुस्तक देवा पर्यंत । देवकीटाक विषयमा प्रकाशित स्पष्ट तथा पुस्तकरूप दुबै धरी बाह्यमयता अवलोकन गरी देवा देवकीटाको जीवनकालमा उनको निधनपछि उनी र उनका कृतितर्फ अधिक अध्ययनकर्ताहरूको ध्यान आकर्षित भएको देखिन्छ । पाण्डेको उक्त जीवनीपरक पुस्तकपछि देवकीटाक विषयमा हरि श्रेष्ठको "देवकीटा सम्बन्ध" [2022], बुद्धमणिबन्धुको "महाकवि वसन्तीप्रसाद देवकीटा" [2028] र "देवकीटा" [2036], शरच्चन्द्र शर्माको "भित्तारो-सहायक" [2029], कुमार बहादुर जोशीको "महाकवि देवकीटा र उनका महाकाव्य" [2030] र "एक व्यक्तित्वःअनेक दृष्टि" [2043], जनकनाथ शर्माको "महाकवि देवकीटा एक व्यक्तित्व पुस्तक रचना" [2032], पारसमणि प्रधानको "वसन्तीप्रसाद देवकीटा" [2035], डेभिड रुबिन्सोको "नेपाली भिजन, नेपाली ग्रिम्प : द पाँचौं अक्षर वसन्तीप्रसाद देवकीटा" [1990], बन्धुबहादुर श्रेष्ठको "गार्ड रेमिनिसेन्स अफ द ग्रेट पाँच वसन्तीप्रसाद देवकीटा" [1981] आदि पुस्तकहरू प्रकाशना भएका छन् ।

उपर्युक्त पुस्तकहरूमध्ये प्रायः कसै नै देवकीटाक साहित्यिक कृतिको भन्दा उनको व्यक्तित्व र जीवनपरिचयको प्रशंसात्मक वर्णन-विवरणमा केन्द्रित छन् । नित्यराज पाण्डे देवकीटाक प्रथम जीवनी लेखक हुन् । उनको "महाकवि देवकीटाका" देवकीटाको जीवनी विषयक कथारूप भावात्मकता र सत्तानुभूति मिश्रित शैलीमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ ।

देवकीटाको शैली र उनका काव्यगत विशेषता विषयक यस्ता भएका टिप्पणीहरू भावात्मक रूपमा तथ्यपूर्ण छन् । हरि श्रेष्ठको "देवकीटा सम्बन्ध" पनि प्रभावात्मक पद्धतिको ग्रन्थ हो । देवकीटाको जीवनी तथा कृतिकारे विषयमा जानकारी दिने बुद्धमणि बन्धुको "देवकीटा" जीवनीपरक अध्ययन-पद्धतिको प्रयोगको विशिष्ट नमूना हो । कुमार बहादुर जोशीको "महाकवि देवकीटा र उनका महाकाव्य" देवकीटाको कृतित्वको एउटा पक्षको विषयपरक अध्ययन प्रस्तुत गर्ने ग्रन्थको रूपमा महत्वपूर्ण छ जसमा देवकीटाको महाकाव्यहरूको संरचनात्मक स्वभाव र विषयगत व्यापिकताको तुलनामा यो अपर्याप्त नै अनुभव हुन्छ । वस्तुतः देवकीटाको साहित्यिक अध्ययन अधिकांशतः भावात्मक एवं प्रशंसात्मक रूपमा नै भएको पाइन्छ ।

देवकोटाका गद्य-कृतिको अध्ययन अति कम्ती मात्रमा भएकै छ । उनका गद्य-साहित्यका अध्ययनका दृष्टिले रत्नध्वज चौशी र ईश्वर बरालका अतिरिक्त इन्द्रबहादुर राई, राजनारायण प्रधान, बाबुदेव त्रिपाठी, बुद्धमणि बन्धु आदिका स्फुट रूपमा प्रकाशित लेखक महत्त्वपूर्ण छन् । रत्नध्वज चौशीले "निबन्धकार देवकोटा" शीर्षक लेखमा "लक्ष्मी निबन्ध संग्रह" अन्तर्गत निबन्धहरूका विषयगत वर्गीकरण गर्ने भावात्मक टिप्पणीहरू पनि प्रस्तुत गरेका छन् ।¹⁵ "देवकोटाजीका शैली" शीर्षक लेखमा चाहिँ उनले देवकोटाका निबन्ध र कविताका शैलीबारे परम्परागत काव्यशास्त्रीय शब्दावलीमा टिप्पणी गरेका छन् । शैलीमा रचनाकारका व्यक्तित्व अन्तर्निहित हुन्छ भन्ने बुझाई धारणा उनका अस्था देखिन्छ ।¹⁶ रचनाकारका शैलीका वास्तविक पारल कविताका आधारमा नै राम्ररी गर्न सकिन्छ भन्ने प्रसिद्धिबारे आधार बनाउँदै उनी देवकोटाका "लक्ष्मी निबन्ध संग्रह" अन्तर्गत निबन्धका शैलीगत विशेषता बारे वर्गीकरण गर्नु ।¹⁷

निबन्धकार देवकोटाका भाषिक प्रयोग, अभिव्यक्ति एवं निबन्धका संरचनात्मक स्वल्प-गठन आदि विशेषताबारे संक्षेपमा गहन अन्तर्दृष्टिपुस्तक टिप्पणी इन्द्रबहादुर राईका "देवकोटाका पाँधी गद्य" शीर्षक लेखमा पाइन्छ ।¹⁸ आफ्ना गद्य-शैलीमा "पाँधी-गुप्त" रहेका कुराका उत्तेज देवकोटा स्वयंले "लक्ष्मी निबन्ध संग्रह"का भूमिकामा गरेका छन् । त्यही "पाँधी-गुप्त" शब्दका आधारमा इन्द्रबहादुर राईले देवकोटाका निबन्धलाई "पाँधीगद्य"का संज्ञा दिएका छन् ।

ईश्वर बराल, गौविन्दराज भट्टराई, बुद्धमणि उपाध्याय रेग्मी, सुरारीप्रसाद रेग्मी, तथा कृष्ण गौतम प्रभृति लेखकले देवकोटाका निबन्धत्मक तथा आल्यानमुक्त गद्यका

15. रत्नध्वज चौशी, "निबन्धकार देवकोटा", साहित्य समीक्षा, काठमाडौं: काँडा प्रकाशन, वि.सं. 2025 पृ. 103-11.

16. कोमल बुद्ध, "डिस्कोर्स अन स्टाइल", हावर्ड एच. व्याव, [व.सं.], एसेज इन इन्टरडिप्लोमेटिक एनालिसिस, न्यु यार्क: हावर्ड प्रेस योभानाभिव, सन् 1972, पृ. 12-7.

17. रत्नध्वज चौशी, "देवकोटाजीका शैली", साहित्यको अध्ययन, काठमाडौं: रायल नेपाल एकेडेमी, वि.सं. 2023, पृ. 173-74.

18. इन्द्रबहादुर राई, "देवकोटाका पाँधी गद्य", टिपेक टिप्पणीहरू, साहित्यिक.: नेपाली साहित्य संवयिका, व.सं. 1966, [व.सं.] पृ. 78-85.

स्तुत अध्ययन गरेका छन् । ईश्वर बरातको धारणाअनुसार कवि र निबन्धकार देवकोटाको विशिष्टता कर्मवेचित्रय र शब्द जातित्यमा छ, अनि काव्यमा कर्मतात्मकता, वेदना-प्रसूत मधुरता, व्यंग्य, हास-परिहास, कथार्थनिष्ठा, नाटकीय संवाद आदि उनका अथक विशेषता हुन् ।¹⁹

बुद्धमणि उपाध्याय रेग्मी र वासुदेव त्रिपाठीले देवकोटाका "लक्ष्मी निबन्ध संग्रह"मा संकलित निबन्धहरूको विषयगत दृष्टिले कर्णिकरण तथा ती निबन्धमा अभिव्यक्त भाव र भाव-प्रस्तुतिको परिपाटी आदिबारे केही विस्तारपूर्वक चर्चा गरेको पाइन्छ ।²⁰

त्यसै गरी "जाडिमाको हामी" [2039] को सम्पादनकर्ता सम्पादक रावेन्द्र सुवेदीले भूमिसमा देवकोटाका निबन्धहरूको कर्णिकरण तथा विवेचना गरेका छन् । राबन्धाराका प्रधानले गरेको "लक्ष्मी निबन्ध संग्रह"को अध्ययन पनि उल्लेखयोग्य छ । उनले निबन्धको विषय र भावगत विवेचनामा अतिरिक्त अलङ्कारहरूको प्रयोग, नकाब्य चिर्ना तथा पर्यायान्तको चर्चा पनि गरेका छन् ।²¹

यस प्रकार देवकोटाको अध्ययन अबबधि स्तुत स्तरमा नै सीमित भएको देखिन्छ । उनका निबन्धको अध्ययन सुस्वभाकारमा अवसम्म प्रकाशित भएको छैन । जे पति स्तुत अध्ययन भएको छ त्यो पनि विशेषबहुत, प्रसंवात्मक एवं भावतात्मकतापूर्वक नै अधिक पाइन्छ । यस्ता प्रकाशित स्तुत अध्ययनमा अतिरिक्त देवकोटाका काव्यबारे पद्मप्रसाद देवकोटाको "स्युमनीटेरियन एटिदुबुद्ध अब वडंस्वर्ध एण्ड देवकोटा: अ कम्प्यारेटिभ स्टडी" [ई. 1974] शीर्षक स्नातकोत्तर शोध-ग्रन्थ, इन्द्रविजय अशिक्षारीको "अ कम्प्यारेटिभ स्टडी अब लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा एण्ड द इंग्लिश

19. ईश्वर बरात, [ई.], साक्षात्कार, काठमाडौं: साधा प्रकाशन, वि.सं. 2029, पृ. 213.

20. [क] वासुदेव त्रिपाठी, विवरण, काठमाडौं: भानुप्रकाशन, वि.सं. 2029, पृ.62-80.

[ख] बुद्धमणि उपाध्याय रेग्मी, "लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा: निबन्धकार", भानु देवकोटा विश्वक ।

21. राबन्धाराका प्रधान, "लक्ष्मी निबन्ध संग्रह", केही कृति:केही स्मृति, काठमाडौं: नेपाली साहित्य परिषद्, ई. 1973, पृ. 109-22.

रासायनिक पोषकत्व अब हि नाडिन्टिन्ध सेन्चुरी" शीर्षकानि पिएव. डी. शंभु-प्रबन्ध,
 तथा कुमारवलादुर बांशिकानि "महाकवि देवकीटाकानि कवित्तयात्रा र त्यक्तानि मांड-
 उपमांजलानि विवेचना" पिएव. डी. शंभु-प्रबन्ध पनि लेखित्तानि छु । तर यी जम्मे
 शंभु-प्रबन्धक मूलतः देवकीटाकानि कवित्तके अध्ययनतर्फ केन्द्रित छु र निबन्धकानि
 विषयमा प्रसंगानुसार छुट्टुट्ट उल्लेख र चर्चासम्मै सीमित देखिन्छन् ।

देवकीटाकानि निबन्धमण्डि विभिन्न पत्र-पत्रिकाहरूले उनका स्मृति र सम्मानमा निबन्धकानि
 विशेषकर पनि अधिकांशतः कवि देवकीटाके चर्चा-परिचर्चाका केन्द्रित रहेका हुंदा
 देवकीटीय गद्य-साहित्यकानि अध्ययन त्यका पनि उपेक्षित नै रहेका छ । अतः लक्ष्मीप्रसाद
 देवकीटाकानि गद्य-साहित्यकानि विषय एवं वस्तुनिष्ठ अध्ययन अद्यावधि उपेक्षित नै रहेका
 हुनाले र यी आफैमा एउटा व्यापक विषय भरनाले यस्ताई प्रस्तुत शंभु-प्रबन्धकानि
 विषयमा स्वमा ग्रहण गरिएका छ ।

शैलीवैज्ञानिक अध्ययनका परम्परा परिचयमा लगभग बालीस वर्ष पुराना भएकै तापनि
 नेपालीमा यी नयाँ नै छ । अतः साहित्य-अध्ययनका यस नवीन पद्धतिको अनुप्रयोगका
 निमित्त देवकीटीय साहित्यक गद्य-साहित्यकाई नै राख्नाका पनि केशी कारण छु -
 प्रथमतः अंग्रेजी, हिन्दी, संस्कृत आदि साहित्यहरूमा भएका शैलीवैज्ञानिक अध्ययन
 कवित्तके केन्द्रमा राखी केन्द्रित रहेका छ । गद्यका शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्ने विधा
 स्पष्टद्वार, सिट्फन उत्पन्न, डिमोर प्याटमन, रिचर्ड आल्सन आदिले आख्यात्मक
 गद्यका अध्ययनतर्फ नै विशेष ध्यान दिएका छु । अतः निबन्धकानि गद्य साहित्यका
 शैलीवैज्ञानिक अध्ययन एउटा उपेक्षित विषय नै रहेका हुंदा गद्य-विषयकाई नै यका
 अध्येतव्य रूपमा ग्रहण गरिएका छ । गद्य-विषयमा पनि लक्ष्मीप्रसाद देवकीटाकानि साहित्य
 गद्य-साहित्यकाई नै तिनाका कारण के भने नेपाली भाषाका विविध कित्तय र
 सम्भावनाहरूका प्रयोग उनले आफ्ना निबन्धमा गरेका छु । त्यसैकारण उनी आफूले
 "शैलीका निमित्त लेखित्तानि"²² भनेका भए तापनि देवकीटीय गद्यका विभिन्न
 शैलीमा नै प्रस्तुत छ । पारवात्य शिक्षा, सभ्यता, संस्कृति र जीवन-पद्धतिवित्त

.....
 22. लक्ष्मीप्रसाद देवकीटा, "श्री गणेशाय नमः", लक्ष्मी निबन्ध संग्रह, काठमाडौं:
 साधना प्रकाशन, वि.सं. 2039, [आठौं संस्करण], पृ. 5.

सम्पर्कमा आस्पृष्टि नेपाली समाज तथा जनमानसमा विकासशील देखिएका परिवर्तन तथा त्यसको परिष्कार स्वरूप समाजका नयाँ-पुराना पुस्ताका बीचमा उठेका सामाजिक मुल्य, नैतिक मान्यता र जीवन-दर्शन आदि सम्बन्धी मतभेद र टुन्डू, राष्ट्रिय भावना, जातीय स्वत्वका बेतना इत्यादिका विभिन्न देवकोटाका समकालीन नेपाली लेखकविरुद्ध साक्षात् विरोधका रहेका छन् । तर तिनलाई साहित्य-रचनाको रूपमा भाषाबद्ध गर्दा देवकोटाको भाषिक-साहित्यिक अर्थका भन्दा केही विशिष्ट रूप तिनका । नेपाली गद्य शैलीका तीन प्रमुख धारा - संस्कृतनिष्ठ प्रयोग, संस्कृतेतर भाषा-प्रभावित प्रयोग तथा ठेट नेपाली प्रयोगका विशेषताहरू देवकोटाको गद्यमा सम्मिश्रित रूपमा पाइन्छन् । त्यस बाहेक नेपाली गद्यका रूपकात्मक प्रयोग देवकोटाको प्रमुख उपलब्धि हो र यसै विशेषताले गर्दा उनका निबन्ध र कविता माध्यम परस्पर घनिष्ठसम्बन्ध देखिन्छ । अतः नेपाली गद्यका फाँट र सीमाहरूका प्रातिनिधिक ज्ञानकारोका निमित्त देवकोटाका निबन्ध नै सबैभन्दा उपयुक्त सामग्री सिद्ध हुन्छन् । यिनै उद्देश्यले शैलीवैज्ञानिक अध्ययनका निमित्त देवकोटाको निबन्धहरूलाई यहाँ ग्रहण गरिएका छन् ।

1.2. नेपाली गद्य-शैलीका विकास परम्परा -

साहित्यका विकासका इतिहास भाषाका विकासका इतिहाससित सम्बद्ध रहेका हुन्छन् । त्यसैले नेपाली गद्य-साहित्यका उद्भव र विकासका अध्ययन गर्दा नेपाली भाषाका विकासक्रमका उत्तरेत अनिवार्य देखिन्छ ।

नेपाली भाषा भारतीय भाषा-परिवार अन्तर्गत आर्य-इरानेली शाखामा पर्दछ । "आधुनिक आर्य भाषाका रूपमा यहाडो भाषाअन्तर्गत नेपाली भाषाका उद्भव विक्रमको एघारौँ शताब्दीको उत्तर-भाग र बाह्रौँ शताब्दीको पूर्व-भाग । एघारौँ शताब्दीको एघारौँ शताब्दी । तिर भयाँ भन्ने मानिन्छ भने तदुपरान्त यस भाषाका प्रचार र सांस्कृतिक उपयोगका दिसादिसामा प्राथमिक अतिमहत्वपूर्ण चरण "सपादलक्ष पर्वत लक्ष-देश वा लक्ष अधिराज्यको संगठन र विस्तारको समय नै उल्लेख ।" 23 विक्रम संवत् 1038 को राजा रामपालको दुल्लुस्थित राजाजेल, वि.सं. 1946 को संग्रामसत्ताको अभिलेख तथा

23. बाबुदेव त्रिपाठी, "मन्तव्य", पूर्णप्रकाश नेपाल "यात्री", राजा मन्तीराजको यात्री, काठमाडौँ: नेशनल रिजर्व एडोपिष्टस, वि.सं. 2039, पृ. 8.

वि.सं. 1234 को भारतसिक्मत्सक अभिलेख²⁴ नेपाली भाषाको प्राचीन विविध रूपको खोज गरेका छन् भने प्रामाणिक रूपमा नेपाली भाषाको प्राचीनतम लिखित नमूना बाहेँ वि.सं. 1312 को राजा अर्को वत्सक ताम्रपत्रको भाषाको मानिएको छ । यस भाषाको ध्वनिगत, व्युत्पत्तिक तथा व्याकरणिक स्वभाव विज्ञानको वास्तविक एवं विश्लेषणात्मक अध्ययन निम्ति प्राप्त सामग्री विभिन्न समय र स्थानमा प्राप्त सिद्धांत, ताम्र पत्र, कल्पत्र आदिमा रूपमा पाइएको प्रतीति बा.सं.मया भेटिन्छ ।

यसरी अन्वय आधुनिक भारतीय अपभ्रंशको शरणागरी नेपाली भाषाको पनि विकास भएको तथा यस भाषाको अभ्युदयत्मक गव-बा.सं.मयाको विकास क्रमः हुँदै आएको भए तापनि साहित्यिक गवको विकास भने स्पष्टतः किम्वदन्त उन्नाईको सताब्दीको साँझो वत्सपति मात्र हुन पाएको पाइन्छ । नेपाली भाषाको विकासको इतिहासको भाषाशास्त्रीय आधारमा तीन-कालमा बाँडिएको छ - प्रारम्भदेखि पन्ध्रौँ सताब्दीसम्मको अवधिको प्राथमिक काल, पन्ध्रौँ सताब्दीपछिदेखि सन् 1900 [सन् 1957] सम्मको अवधिको माध्यमिक काल अनि सन् 1900 देखि यताको समयको नेपाली भाषाको आधुनिक काल मानिएको छ ।²⁵ यसनुसार नेपाली गव-साहित्यको विकासको इतिहासको पहिलो वरज प्रायः भाषाको इतिहासको माध्यमिक कालको हुँदछ ।

अध्ययन-सुविधाका निम्ति नेपाली गवको विकासको इतिहास मोटा-मोटी रूपमा निम्नलिखित पाँच वरजमा विभक्त हुनसक्छ - पहिलो वरज - प्रारम्भदेखि वि.सं. 1827 सम्म, दोस्रो वरज - वि.सं. 1828 देखि 1940 सम्म, तेस्रो वरज - वि.सं. 1940 देखि 1991 सम्म, चौथो वरज - वि.सं. 1991 देखि 2012 सम्म, अनि पाँचौँ वरज - 2013 देखि यता ।

1.2.1. नेपाली गवको विकासको पहिलो वरज - यस वरजको नेपाली गव अधिभारः सिद्धांत, ताम्रपत्र, कल्पत्र आदिमा प्राप्त अभिलेख स्वभाव छ । वि.सं. 1312 को अर्कोवत्सक अभिलेख नेपाली गवको पहिलो प्रामाणिक नमूना मानिएको छ । बाँधो

24. पुस्तकालय नेपाल, "कात्री", पूर्ववत्, पृ. 114-22.

25. कल्पकृष्ण पाँडेले, "नेपाली भाषाको कथा", नेपाली भाषा र साहित्य, काठमाडौँ: रत्न पुस्तक भण्डार, वि.सं. 2021 [2032], पृ. 44.

सत्त्वदीयस्य नेपाली गण यस्ते अभिषेकस्ये घोषित ररेकं देखिन्त । विष्णुवीर पन्थी²⁶
सत्त्वदीयस्ये भने यस भाषणस्य गण-ग्रन्थस्ये पनि लेखित धारैक पाइन्छु ।

"भास्वतीस्य नेपाली अनुवाद वि.सं. 1457 तिर भस्के अनुमान लगभग तापनि²⁶
यस्ये निरिक्त समय अडे निर्धारित भइसकेकं छैन । यस्ते अवस्था "जाकि नीलकण्ठी"
स्य नेपाली अनुवादस्ये पनि छ । वि.सं. 1550 तिरस्ये मानिसस्ये "राज गणोराम"
स्ये "यात्रा"स्ये पनि रचनाकाल निरिक्त नभई अनुमानित नै ररेकं छ । नेपाली यात्रा-
साहित्यस्ये पहिलो दशिके स्यमा यस्ये आफ्ने विशिष्ट स्थान छ । यस ग्रन्थस्ये
यात्रा-कृतान्त, राकनाम्ना, र जीवनीक साथे स्याहा-प्रेस्ताक शैलीगत लक्षस्ये
सम्मिश्रित पाइन्छु, तर यस्ये केन्द्रीय विशेषता चाहिं यात्रा-कर्म नै छ । यसस्ये
"वैयक्तिक भाव र शैलीक सुट परेकं कुनस्ये तत्त्वक उन्नेकस्ये दृष्टिले पनि
प्राचीन नेपाली भाषाक अन्य भाषिक सामग्री-भन्दा [यो] विशिष्ट देख
पर्छ ।"²⁷ बाबुदेव त्रिपाठीले भने छे यस्ये आयाम अभिषेकदि भाषिक
अभिव्यक्तिक लक्ष्य तथा ग्रन्थादि कुद् स्यस्ये बीवक पाइन्छ । भाषिक प्रायोगिक
दृष्टिले कर्मगतक आख्यानात्मक एवं व्यक्तिपरक सांगतक तत्त्वस्ये अवभास यस्त
शैलीगत लक्षस्ये यस्ये पाइन्छु ।

"स्यस्ये" स्ये लेखकाल वि.सं. 1649 तिर अनुमानित छ । तर भाषिक कर्तक
दृष्टिले भने यो वि.सं. 1450 भन्दा यताक कस्येपि उहरिन् भन्ने बाबुकृष्ण
पाँतरेकस्ये मत छ । यही निष्कर्ष उनले "बाकरीक", "अधरथाक" तथा
"ज्वरात्पत्तिविक्रिष्य" आदि ग्रन्थकाले पनि प्रस्तुत गरेक छन् ।²⁸ वि.सं. 1648
स्ये "पर्वन्था कुटीक पुर्खे क्युरो"चाहिं नेपाली शिखर-कद-मस्ये पहिलो दशिके
स्वस्ये देख पर्छ । वि.सं. 1658 तिरस्ये भन्ने अनुमानित "स्वस्थानीकृतथा"स्ये

26. काशीरामन्तु रेग्मी, नेपाली अध्ययन, काठमाडौं: बाबा प्रकाशन, वि.सं. 2032,
पृ. 64-6.

27. बाबुदेव त्रिपाठी, पूर्वक, पृ. 12.

28. बाबुकृष्ण पाँतरेक, "प्रस्तुत ग्रन्थकाले मेरो भन्नु", पूर्वकाल नेपाल "यात्री"
पूर्वक, पृ. 1.

उत्प्रेत पाठ²⁹ कबो नेपाली मयाङ्कनको उद्भव र विकासको छैत दिन्छ ।

यो ग्रन्थहरूमा नेपाली मयाङ्कन विभिन्न भाषिक तथा व्याकरणिक कौटिल्यको विकासको स्पष्ट लक्षणक पाइन्छ । नेपाली मयाङ्कन साहित्यिक स्वल्प यो ग्रन्थहरूमा दुर्लभ भए तापनि भाषिक परिवर्तन र विकासक्रमको दृष्टिले बेनामी "बाज परीक्षा" [वि.सं. 1770 तिर] बाजीविद्यालय ज्योतिर्विद्वत् "ज्वरात्पत्ति विकित्ता" [वि.सं. 1773 भदौ] प्रेमनिधि पन्तकृत "प्रायश्चित्त प्रदीप" [वि.सं. 1780] गंगाविष्णु द्विवेदी "अर्जुनचरित" [वि.सं. 1809] तथा बेनामी "पिनासको कथा" [वि.सं. 1815 तिरको] आदि महत्वपूर्ण ग्रन्थ छ । "रामसाहसको जीवनी" [वि.सं. 1663 तिरको] मानिसको भए तापनि भाषिक दृष्टिले यो भीमसेन थापाको समय [वि.सं. 1831-65]मा भएको प्रविष्टिपि बस्तो छ ।³⁰ जीवनी लेखनको छुट्टै छैत "राज गनीराजको यात्रा" मे देखिन्छ भए तापनि जीवनी-साहित्यको इतिहास भने उक्त "रामसाहसको जीवनी"-बाट नै पाइन्छ मानिन्छ ।

अभिलेखमा पाइने प्राचीन नेपाली मयाङ्कन वस्तुतयात्मक स्तरमा छैतपरक छ । त्यसको व्याकरणिक रूप विकासशील देखिन्छ । वाक्य-विन्यास र शब्द-योजनाले निरिबत रूप लिइसकेको छैन । साहित्यिक कृतिको भाषामा पाइने रूपकात्मकता, लक्षणात्मकता र सादृश्यविधान आदिको त्यसो अभाव पाइन्छ कबो मयाङ्कन साहित्यिक रूप विकास अपेक्षित नै देखिन्छ । "बाज परीक्षा", "ज्वरात्पत्ति विकित्ता" तथा "अर्जुनचरित" मा मयाङ्कन वर्णात्मक रूप निकै विकसित भइसकेको भए तापनि त्रिषु-पद, वर्णविन्यास, ध्वनि-तत्त्व आदिको दृष्टिले ती पूर्वसालीन अभिलेखहरूमा निरुद्ध देखिन्छ । प्रेमनिधि पन्तकृत "प्रायश्चित्त प्रदीप" र "नृपराजकोमा" भने व्याख्यात्मक शैलीको निकै राम्रो विकास भएको पाइन्छ । उनको भाषामा संस्कृतका तत्सम शब्द र प्राकृत ध्वनिसरको अधिक प्रयोग भएको छ । "बाज परीक्षा" कोहि भाषाको दृष्टिले ई. 1700 [उदयुधर वि.सं. 1757] भन्दा पूर्वकै ठहरिन्छ । बाजीविद्यालय ज्योतिर्विद्वत्

29. ईश्वर बराल [सं.], एयातबाट, पृ. 89.

30. सातकुण्डली पाँतरेत, पाँचसय वर्ष, सन् २०३१: साँचा प्रकाशन, वि.सं. 2031, पृ. 207-8.

शैलीगत दृष्टिसे लौघ्रं वरज्जां नेपाली गज्जा विविधत्वताकी विज्ञाप पाठन्त । भाषाकी प्रयोग स्पष्टतः रागात्मक एवं अभ्युददेशात्मक गरी सुख ज्ज्मा भएकी छ । देवद ज्योतिरदिकैका "सुतसोस्तव", वाणीविज्ञाप पाठन्त "वेदान्तसार-संग्रह", तथा "वाणीविज्ञाप विज्ञान्त", भाषानीयत केकेका "आत्मबोध" आदिमा अभ्युददेशात्मक शैलीकी प्रयोग पाठन्त भने "दिव्यापदेश", "सत्यसूत्र", "अध्यात्म रामायण", आदिमा रागात्मक शैलीकी प्रयोगगत दृष्टान्त पाठन्त । प्रायः प्रत्येक वेदका भाषिक प्रयोगगत विशेषता विनीतका कृतिमा प्रस्तुत छ । अरवेती, फारसी तथा ज्ञव, अवधिमा शब्दरक र पराशरका प्रयोग पहिली वरज्जा गज्जा फाटफुट देखिन्छ भने यस वरज्जा आर र यस्ता शब्दका संख्या अरु बढेकी पाठन्त । मूल विषयगत संस्कृत पाठ.मय भएकीके संस्कृतनिष्ठता यस वरज्जा शैलीगत एउटा विशेषता रहेकी छ । त्यसका साथै कस्तु, इनाम, मुखाना, जमपरक, हुमंत, निखप, फाँट/फाँव, जुवाप, जुवान, पाँपकार, कपरीर, कोटवात, नामबादा, नगीप, निमल-रामो, इजाव, भारगेरक, काँडाबाधि, रावीनामा, विभिन्न, पारलमेन्ट, किड., दस्तुर, विद्या, हुर्दनान्त, लाठ, न्युटि, आदि अनेपाली शब्दका प्रयोग पनि यस वरज्जा नेपाली गद शैलीकी चिह्नका विज्ञापका चिह्नका छ । अरवी, फारसीका शब्दका प्रयोग किम्बीय पन्थी शब्दाब्दीतिरके गद लेखकका पनि पाठन्त, तर अंग्रेजी शब्दका प्रयोग भने उन्मूलक शब्दाब्दीपति मात्र हुन पातेकी देखिन्छ । विशेषतः अंग्रेजी उपनिवेशवादचित नेपालीक संख्या आरपति यस्ता शब्दका पनि नेपाली गज्जा प्रवेश पाए ।

लौघ्रं वरज्जा नेपाली गज्जा व्याख्यात्मक तथा विवरणत्मक शैलीकी विज्ञाप भएकी छ । त्यस बाहेक पुराणपरक वैशेषिक शैली, पुनरावर्तनमूलक वाक्य-रचना तथा धेरेका प्रयोग पनि यस वरज्जा गज्जा पाठन्त । यी पाठका पूर्व-प्रति रूपक र उपमाका पनि प्रयोग भएकी छ । पृथ्वीनारायणका, सवितवत्तभ अर्थात् आदि कतिपयै भने अफन्त गज्जा धेरै मौलिक उपमा र रूपकाका पनि प्रयोग गरेका छ ।

यस वरज्जा विकसित व्याख्यात्मक एवं दृष्टान्तमूलक गज्जा एउटा नमूना यस्ता छ -
"एति विष्णु शंकाक वदन सुनिजन हर्मान भे विनयभाषित न्नु भे राबादे

विधि गया - "हे पंडित ! तुम्हें मानियेस्वै प्रतिष्ठा गया हुंरी हुंरा पनि देउता हुंरा । बस्ते पुठित किरा पनि उज्ज्वल शिरमा पर्ये उ तसे उज्ज्वल संगे नीके पनि तुम्हें बाँजाउँछु । यो उदयाकाल रस्याका प्रथम अक्षर पुर्मल किरप लाग्ति बर्षे तैव हुंउ तसे उज्ज्वल संगे पनि हीनकरी पनि तुम्हें को बाँजाउँछु । तलारप तई मेरा उ जोराका पुर्मलगत बदाबन्दा एक बुमिधि भरोका हुंउ ।"³²

यस उद्धारणा प्रयुक्त आक्षर-विधान मुल "दिव्योपदेश"बाटै अनुचित छ । शब्द प्रयोगका दृष्टिले पनि "दिव्योपदेश" मा भन्दा यमा केसै परिपाटी पाइन्छ । त्यसै गरी पुराणकार, विशेषतः शैलीको एउटा नमूना यहाँ प्रस्तुत छ ।- "तर्हापठि एक अक्षर पनि नबन्दा निरक्षरमा भन्दाका आक्षर पंडित को-छु-को राक्षभाविने प्रवेश गरिकन हीनप्रतापलेन राक्षताई आशीर्वाद दिनु लाग्दा - "राक्षसविने वदयाक संपूर्ण संक्षरका दृष्टि-मात्र गन्दा भएता एता प्रणाले ह्युरताई रक्ष गन्नु । वायु पीठन्दा भयाक, वसै वरीकस शत्रु भयाक गन्दा वदयाक, जान्ने मात्र बुधि - सना भयाक, एता विष्णु ह्युरका रक्ष गन्नु । शिवविने वदयाकी, माकतको वस्ता को भयाकी, एता कतिन भयानीते ह्युरका रक्ष गन्नु । यक्षविने वदयाक, शिरविने संग्रमा कायाक, एता शिवते ह्युरका रक्ष गन्नु ।" एति निरक्षर सन्दा आक्षरका वन बुनि हीनप्रतापलेन राक्ष को-छु-को रिखाईन मुल केता भया ।"³³

बौध्दिक शैली अतिरिक्त माथिको उद्धारणा "को-छु-को" भन्ने केसै प्रयोग पनि पाइन्छ । यो गी अम्बरगीर र ततितत्रिपुरसुन्दरीका ममा पनि केसै प्रयोग छ । यवरी ने पुनरावर्तनमुक्त कावय रचनाको एउटा दृष्टान्त सुन्दरानन्द बाँजाको "रामायण"-को निम्नलिखित कावयमा भएको छ - "केरि गौताक आश्रमासै आयते जस्ता विता भै रस्याकी तनन आय मुक्त गराई कक राजाक घर पुगि एतुर्भङ्ग गरि मजाई विवाह गरि परशुरामको अक्षर तजाई अर्थात् नगर जाई मघचित बाहु वसै

32. भातुदत्त, "दिव्योपदेश", काठकुण्ड पाँसरोल, [वै.] पवित्र्य वर्ष, काठमाडौं : काँडा प्रकाशन, वि. सं. 2031, पृ. 223.

33. ततितवत्तभ अर्थात्, "हात्यकम्ब", काठकुण्ड पाँसरोल, ऐन, पृ. 273.

कण्ठरूपय गमन गरि विराध राक्षसाई मारि राकमल आवाते मारीय देत्य पुनर्त
 मृग भै आयाकी तस्मिन् मारि फेरि मैत्रे आफ्ता सीता कनई म अग्निमहा पथि
 मायाकी सीता राकमले वारि देवादा तस्कारण्ये ज्ञापु गुणराजो मुद मारि मने
 जान्दा तद् ज्ञापुनै मुक्त गरि तालपिठि कबंध राक्षसै श्राय मुक्त गरि सबरिमा
 जानीताई वीरि दिई सुग्रीवसंग मित्यारी ताई किष्किन्धा नगरी जई वातिताई
 मारी किष्किन्धामा सुग्रीवताई राज्यभिके दिई ताहाँ जनेक वानर सहाय गरि,
 सीता खोजन पठाई, समुद्रपार मायाकी सीता वस्याकी जनि जनि समुद्रमहा
 जापर बाधी समुद्रपार भै रामसङ्गम वानरसहित पुष्पक विमानमा बह्नि जयाँध्या
 जाई राज्याभिके लिजा इत्यादि कर्म मैत्रे मरायाका हुन् ।³⁴ नेपाली मन्त्र
 विनायकौ दोग्री वरुणस्य पनि काव्य साधनाकै प्रमुख माध्यम पद्य ने रहेका थिए ।
 "पद्यकौ लोकप्रियताका पत्राडि पूर्वपरम्पराकौ योगदान हुनुबाहेक यथमा पाइने
 सुजात्मकता एवं लयात्मकताका पुन विवेक प्रेरक कारण भएका हुन खबरज् । व्याख्या-
 त्मक, तार्किक, बौद्धिक एवं आल्यानात्मक र व्यावहारिक अभिव्यक्तिका निमित्त
 भने मुक्तः मन्त्रकै माध्यम साँचिई आएका छे ।"³⁵

विधागत स्वल्प तथा संरचनाका दृष्टिले दोग्री वरुणमा मन्त्र-साहित्यका विधात्मक
 विकास स्पष्ट रूपमा भई मन्त्रकै देखिन्छ । दोग्री वरुणकै सम्पूर्ण मन्त्राई लघु
 रूपमा दुइ भागमा बाँट्न सकिन्छ - साहित्यिक मन्त्र तथा साहित्येतर मन्त्र ।
 साहित्यिक मन्त्र विधागत शैलीका दृष्टिले तीन प्रकारकै पाइन्छ - आल्यानात्मक,
 संवादात्मक तथा निबन्धात्मक ।

"...सुद आल्यानात्मकताकै आभाते मुक्त भएका पहिला रचना शक्तिबलभावाट
 अनुदित भएका "महाभारत" [विराट पर्व] जाई ने मान्न सकिने हुँदा नेपाली
 मन्त्रालयानकै उत्थान गर्ने पहिला कृति त्यसैजाई मानिन्छ ।"³⁶ आल्यानात्मक

34. सुन्दरानन्द बाँड, रामायण, सं.। कस्त दीक्षित, ललितपुर: काव्यका प्रकाशन,
 वि.सं. 2021, पृ. 4.

35. हरचन्द्र शर्मा [भट्टराई], नेपाली साहित्यकै इतिहास: [माध्यमिक काल],
 पृ. 108.

36. हरचन्द्र शर्मा [भट्टराई], ऐक्य, पृ. 122.

शैलीको प्रयोगका दृष्टिले अर्को महत्वपूर्ण कृति भानुवन्तको "स्त्रीपदेश" वि.सं. 1833] हो । यसमा आल्यान-शिल्पको निकै स्पष्ट रूप पाइन्छ । "यसमा बाध्य उपदेश छ भने बाध्य कथा, अर्थात् यसमा केलाते कथा भन्नेका लागि कथाको समावेश नगरेर उपदेशको परिबाधकाको लागि कथाको समावेश गरेका छन् । वि.सं. 1872 मा प्रकाशित "योनाको कथा" केगभाविलेखा यो कृति हो ।³⁷ बाँकुरा र दन्त्य-कथाका शैलीको स्पष्टी यसमा पाइन्छ । पृथ्वीनारायण शाहको "दिव्यापदेश"मा पाइने मौलिक उपमा, रूपक आदि अलंकार, बाग्धा रात्मकता तथा अन्य रागात्मक तत्त्वहरूको प्रयोग-प्राबुद्धिको यसमा अभाव भएता पनि "कथाका निमित्त वास्तुमा बाध्य व्याख्यात शैली"³⁸ को विकासका दृष्टिले यो महत्वपूर्ण छ ।

नेपाली मूल साहित्यको विकासको सँगसँगै चरणमा रामायण, महाभारत र पुराणात्रित आल्यानहरूको अनुवाद एवं अर्थान्तरार्थ नेपाली मूल लेखकहरूको ध्यान विशेष रूपले आकर्षित पाइन्छ । यस अवधिमा लगभग एक दर्जनभन्दा अधिक रामकथात्रित मूल आल्यानहरू, त्यही परिमाणमा महाभारतत्रित कथा अनि विविध पुराणात्रित लगभग तीन दर्जन मूल आल्यानहरू नेपालीमा लेखिएका छन् । नेपाली मूल रामायण लेखकहरूको मूल स्रोत संस्कृत "अध्यात्म रामायण" रहेको पाइन्छ । तर सम्पूर्ण रामायणको अनुवादार्थ भने बुन्दरानन्द बाँझ मात्र प्रवृत्त देखिन्छ । बुन्दरानन्द बाँझ र रामदासले आफ्नाफ्ना रामायणमा विभिन्न स्रोत र सुत्रबाट प्राप्त घटना एवं कथाको समावेश गराउनका अतिरिक्त आफ्ना कल्पनाको पनि प्रयोग गरेका छन् । नेपाली मूलको विकासका अन्तर्भूमा बुन्दरानन्दको "रामायण" र रामदासको "भक्तिकण्ठरामायण" दुवै अर्धो महत्वपूर्ण छन् । अफिस्तामा नेपालीमा संस्कृत तत्त्वका अतिरिक्त फारसेली, अरबेली साथै नेवारी भाषिक तत्त्वहरूको सम्मिश्रण पाइन्छ भने अफिस्तामा छेठ नेपाली बाँकीको र मौलिक उपमा, रूपको समीप प्रयोग भएका छन् ।

सँगसँगै चरण नेपाली मूलको अनुवादकाको रूपमा अधिक प्रस्ट देखा परेको छ । आल्यानका

37. क्या राम त्रेष्ठ "सम्भव", पृष्ठभूमि कालको नेपाली साहित्य: इतिहास र परम्परा, काठमाडौं: पाठकम विकास केन्द्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, वि.सं. 2038, पृ. 140.

38. ईश्वर बराल [सं.], पृथ्वीनारायण, पृ. 86.

गणमा संस्कृतेतर प्रौढका "मुन्धीका तीन आशान" [1876], "धर्मपुस्तक" [1878],
 "धेरामपुर काइवत" [1884], "पुराणु अनि नयाँ कास्तरका कथा" [1899],
 "धिरावेका कथाका" आदि प्राप्त छन् । यस बाहेक वेताल कथा, तन्त्र-मन्त्रका
 कथा, जातहीरा, हातिमताई आदिका कथा प्रभृति आल्यानहरूका आफ्नो छुट्टै
 परम्परा छ । काजालाका रूपमा यी महाल्यानहरू तीन किसिमका पाइन्छन् । एक
 धरी "मुन्धीका तीन आशान" प्रभृति छोट्टा आल्यान, अर्को धरी पुराण-शैलीका
 "रामायण", "महाभारत", "पुराण" आदिमा अत्रिज कामा आल्यान अनि तेस्रो
 धरी शृंगार-शैलीका "शितापदेश", "पञ्चतन्त्र", "दशकुमारविरित", "तन्त्राल्यान",
 "जातहीराका कथा" इत्यादि । शैलीका यी विभिन्न ढाँचा तेस्रो ढरणाका
 अन्त्यसम्म पनि प्रबलित पाइन्छन् ।

संवादात्मक शैलीका प्रयोग काँग्रो चरणका मय रचनामा यत्रतत्र पाइन्छ तापनि
 स्पष्टतः यस शैलीका प्रधानता भएका कृति शशितवस्तुभ अर्थात्का "हास्यकवच"
 [1855 विर] र रामभद्र पाध्याका "लक्ष्मीधर्मसंवाद" [1851] हुन् । रामभद्र
 पाध्याका लक्ष्मीधर्मसंवाद [1851]मा संवादका प्रयोग भए तापनि यसमा निबन्धा-
 त्मक शैलीका स्पर्श पाइन्छ भने "हास्यकवचमा" आल्यानात्मकता पाइन्छ ।³⁹
 भवानीदत्त पाँडेका "मुद्राराक्षस" विशालादासका संस्कृत नाटकका अनुवाद
 हुँदाहुँदै पनि यसका नाटकीय स्वभाव एवं तदन्तर्गत संवादात्मक शैलीका प्रयोग
 "व्याल्यानात्मक आख्याना रूप"⁴⁰ बाट अझि प्रभावित छ । अन्य महाल्यानका
 पाइने संवादात्मकताका तुलनामा यो किञ्चित् टढलाका रहेका छ ।

निबन्धात्मक शैलीका गणका पहिला नमुना स्वभाव पु.वी.ना.रायण शास्का
 "दिव्योपदेश" [1831] प्राप्त छ । संरचनात्मक दृष्टिले लेखक र पाठका बीच रहने

39. शरध्वन्तु रमा [भद्रराई], नेपाली साहित्यका इतिहास [माध्यमिक काल],
 पृ. 122 [पाद टिप्पणी].

40. शरध्वन्तु रमा [भद्रराई], नेपाली साहित्यका इतिहास [माध्यमिक काल],
 पृ. 181.

कता-ब्रौताकी कता सम्बन्ध⁴¹ यस भाषा पाइन्छ । त्यस अतिरिक्त उपमा, रूपक तथा साहित्यिक प्रयुक्तहरूलाई गर्दा भाषा काव्यात्मक बन्न पुगेको छ । बालकृष्ण पौलरेतको भनाइअनुसार लेखक तथा लेखकत्व अनिश्चित रहेको "पृथ्वीनारायण शाहको जीवनीमा" पनि "उपमा, साहित्यिकता र अभिव्यंजना कहिल्यै पद्ययार नबनाउँ लाग्छन् ।"⁴² जीवनी-साहित्यको परम्परामा यी दुवै कृति देखा पर्दछ । रामभद्र पाण्ड्याको "अमीर्षा संवाद"मा निबन्धत्मकताको स्पष्ट पाठ्य तापनि गूढ रूपमा त्यो आख्यानात्मक - संवादात्मक गणकृति हो । यस अर्थमा वस्तुतयात्मक शैलीमा लेखिएका ग्रन्थहरू पनि प्राप्त छन् जसले नेपाली गद्यको स्वल्प विकासमा योगदान दिएका भए तापनि साहित्यिक गद्य शैलीको विकासमा तिनको भूमिका उत्कृष्टोप देखाइन्छ । "राजागणेशको यात्रा" [1550] बाट सुरु भएको नेपाली यात्रा-साहित्यको परम्परामा "कंकालादुरको बैशाख यात्रा" सुटा विशेष उपलब्धी स्वल्प देखा पर्दछ । यसका एक छिक् प्रतिलिपिहरू प्राप्त छन् ।⁴³ यी दुवै ग्रन्थमा कर्नात्मक तथा विवरणात्मक शैलीको प्रयोग पाइन्छ । अंग्रेजी शब्दको प्रचुर^{उपमा} भरको पहिलो नेपाली गद्य-ग्रन्थ "कंकालादुरको बैशाख यात्रा" नै देखिन्छ ।

पृथ्वीनारायण शाहको समयदेखि नेपाली गद्य-साहित्यमा आफ्नो साहित्यिक स्वल्पको विकास गरियो । यस्ताई भाषाशास्त्री बालकृष्ण पौलरेतले नेपालीका एक उपभाषा - जाँवरपरी, महाकाली, मातिकाती र लम्तडैलीमाथि गौरीतीले पाएको विषयको परिष्कार स्वल्प मानेका छन् ।⁴⁴ "दिव्योपदेश" साहित्यिक उद्देश्यले

41. रॉबर्ट स्कॉट्स र कार्ल एच. क्लॉस, एलिमिन्ट्स अफ हिस्ट्री, न्यू यॉर्क :

अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस, एन. 1969, पृ. 4.

42. बालकृष्ण पौलरेत [व.], पाँच सय वर्ष, पृ. 208.

43. काल दीक्षित [व.], कंकालादुरको बैशाख यात्रा, काठमाडौं : बाबा प्रकाशन, वि.सं. 2033, पृ. 113-14.

44. बालकृष्ण पौलरेत, "नेपाली भाषाको रूप", नेपाली भाषा र साहित्य, पृ. 52.

नवीनिको भर तापनि नेपाली गद्यको साहित्यिक स्वल्प-विकासको इतिहासमा एउटा महत्वपूर्ण कृति मानिन्छ । "आजकम आ विष्कार हुन छोका नेपाली गद्यका नमूनाहरूमा पृथ्वीनारायण शाहकृत "दिव्यापदेश" नै साहित्यिक गुणहरूले युक्त प्रथम कृति हो ।"⁴⁵ भाषा प्रारम्भमा कवितात्मक हुन्छ र पछि विकसित हुँदै जाँदा गद्यात्मकतातर्फ प्रवृत्त हुँदै जान्छ भन्ने धारणा व्यक्त गर्दै वासुदेव त्रिपाठीले त्यसको दृष्टान्त स्वल्प प्राचीन लोककाव्य तथा लिपिकृत गद्य वाङ्मयको उल्लेख गरेका छन् ।⁴⁶ वस्तुतः एउटा अनुष्ठितिको भरमा बाँधेर आउने र अर्को लिपिकृत अवस्थामा रहेर आउने हुँदा ऐतीहासिक दृष्टिले यी भाषिक-प्रयुक्तिका दुवैटा वेस्ता वेस्ते रूप देखिन्छन् । भाषिक अभिव्यक्ति प्रयोगमा रूढ हुँदै जाँदा प्रयोक्ताहरूले नयाँ नयाँ रूपकात्मक तथा लौकिक विकल्पहरूको उद्घाटन गर्दै जान्छन् । यसरी भाषा सदैव रूढ अवस्था र अग्रस्तुत अवस्थाको बीचको द्वन्द्वात्मक स्थितिका काम गर्दैछ भन्ने रसियाली स्ववादी सम्प्रदायका मूल स्तम्भ मिक्टर स्क्वा-स्कीको धारणालाई यिन मुकारो-स्कीले आ विकसित गराएका छन् ।⁴⁷ यसै धारणालाई आधार कारर टेरेंस हक्स लेख्छन् : "स्वक त्पो माध्यम हो जसद्वारा सामान्य भाषाले सामान्यतया काम गर्दछ ।"⁴⁸ अर्थात् भाषाको एउटा मूल लक्षण नै रूपकात्मकता हो ।

काव्यशैली रूपकात्मक हुन्छ भन्ने रामिन पाकोञ्जको धारणाका आधारमा हेर्दा तदनुगीन कल्पिय नेपाली कविताका तुलनामा यो "दिव्यापदेश" अधिक काव्यात्मक

45. तारानाथ शर्मा, नेपाली साहित्यको इतिहास, काठमाडौं : संकल्प प्रकाशन, वि.सं. 2039, पृ. 14.

46. वासुदेव त्रिपाठी, "नेपाली भाषामा काव्यात्मक प्रवृत्तिको विकास", वृद्धानाथ भट्टराय [सं.], नेपाली भाषा अधिगोष्ठी - 2033, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, वि.सं. 2033, पृ. 65-7.

47. [क] टोनी क्रेट, फर्मासिज्म एण्ड मार्क्सिज्म, लण्डन : मेथुन, सन् 1986 [सं.सं.], पृ. 20-25.

[ख] येन मुकारो-स्की, "स्ट्यान्डर्ड त्पाङ्गवेव एण्ड पॉपटिक त्पाङ्गवेव", डोनल्ड चि. फ्रिमान [सं.], लिंक्विस्टिक्स एण्ड लिटरेरी स्टडीज, न्यू यॉर्क : राइनेहार्ट, सन् 1970, पृ. 41-56.

48. टेरेंस हक्स, मेटाफ्र, मेथुन, सन् 1972, पृ. 76.

प्रतीत हुन्छ ।⁴⁹ पूर्वोक्तस्य साक्षात् यत् कृतिमा पाठने रीतिगत विशेषता
यत् प्रकारेण :-

- उत्तान-सुनतको प्रयोग - - "सुन मरे भाषा सरे भनि भन्छु ।" "वेरो व
क्या इन्द्रको आउन पनि छाडन्छ ।" "चाई कटक
नछु, झिकी कटक छु ।" आदि ।
- वाग्धारा - - "अब पाँडे-बस्न्यातको जुग बाँधिदिनु...।" "मलाई
प्रसुराम थापाको नैपाल सम्म आउ भनि सात दिई
सम्बन्ध्या ।" "अबसर हेरो वेडाई जायो ।" "चारै
बादललाई कसैले जान्ने छ ।" - आदि ।
- अवह-कार-धर्मिण्याउपमा
वाचकपुष्पापमा
रूपक
- "उग्रान्त यो रावे दुई दुईको तस्त बस्ता रहेछ ।"
- "यो तिन घर भन्दाको विल्व ठुलो रहेछ ।" - इत्यादि ।
- "पाँडेको अब बस्न्यातको तरवार गरी नैपालमा
बजाई गर्याको छ ।" "वेप्यामा रगतको नदि
बसाउता मसाराफ ।" "सुपुपाँडेको कबाई धिनु
भया सामो दुनिमाँदारमा छाँडारि रहँदा छ ।"
"मसामुठ भन्दाको सुवाकोटको उबता रहेछ ।"
"प्रब मीटा भया दवार बलिया रहेछ । साजाक
भण्डार भन्दाका रतानरु हुनु ।" - आदि ।

प्रतीकत्मक उदा

वाक्छणिक प्रयोग

- "उग्रान्त साग्रा सुमारु तिन हुनु । समि तिन
बाँपिक पाँडे पाण्डुको अवतार भयाका धिनु ।"
"दुस्केको मेला नभै नैपाल पुग्नुमा छैन । तसुनु
भन्दाको गरुड छै गोर्खा भन्दाको सरप छै नैपाल
भन्दाको भ्यागुको छै । अपी गरुडको अलिता छल्लु
तव सपति भ्यागुको जान पाउँछ ।" "धियाली भन्दा-

.....
49. रामन पाँकेष्यन, पाँकेष्यन र गोरिच छेव [सं.], फुडामेन्टले अब
रुवाङ्गवेव, काँडाँ लुड, माँताँ : द रेग, एन 1956, पृ. 95 - 6.

का विचारि राजु । विचारि राव्याक विपारी क्केल
 माँलाबामा पस्तैनु" "क्केल माँलाबपठि गुम्मठी लाम्म
 नदिनु । नुसपठि लाम्म ।" - आदि ।

जामाधिक्या - "मेवे तिं धुक्का वहाला उमराउवाई उन्नुवन्न तुलाइ राव्या
 प्या ।" "मवाई पनि पन्वरागीमा वुष्टान्त भयौ ।"
 "उमरुद्", "लाबविधि" "ई राव्याक मलावतुर हुनु ।"
 "कोलाबान्", "उभइ.ग", "गोगलन", "पपावि", "हुवा-
 धी", "मल्ल", "मनकान्दया" आदि ।

जयाशब्द - घालाव फाईव, लौलीपाँती, कल उठ, केववाव, गुरु प्रोहित
 भैयाद भारदार, मिर उमराउ, स्वतल वयल, भैभारादार,
 जाली पाँती, नुन गुक्का, मल कल, हुक्कुत, निना निजाप आदि ।

ध्वनिगत दृष्टिले घाँकल अघाँव, अघाँकल घाँव आदिमा नमुना पाइन्छ, वस्ती-
 र्जा-मर्व, ठाँटि-पाँटि, पुवनु, पुकाँलन, धाग इत्यादि । पृथ्वीनारायण शास्त्री
 समयसम्म आइपुग्दा नेपाली भाषामा फारसेली, अरवेली, ब्रजवाली र एकै
 अंग्रेजी शब्दको पनि प्रयोग बलिखोको कुरा उनका गम लेखीटमा प्रपुवत दस्तुर,
 कलार, वापत, हवाँर, नवर, बन्दावस्त, कवस्याँ, मुजवानी, सतामी आदि
 फारसेली, हिमा, जवा, अवर, हकिस्त, माफिक, मुकाम, कवाली, माफ, वरि आदि
 अरवेली। बाहेक "श्री गौरलक्षणा कृपा हे..." वस्ता ब्रज प्रभावका प्रमाण तथा
 "विचिनिव" वस्ता अंग्रेजीको प्रयोगबाट सहेवै वाल पाइन्छ ।

अल्पान्तात्मक गम शैलीको प्रयोगका सन्दर्भमा महत्त्वपूर्ण देखिने भानुदत्तको
 "स्तिपदेशमा" भाषाशास्त्रिक दृष्टिले प्रथम चरणको गरीबीधित मिलाए सञ्चालक
 पनि पाइन्छ । यस्ता पाइने बेसी विरौव शब्दहरू यस्ता छन् - प्रवाइतीँ,
 तस्कारणीँ, कवाँ, तवे, लाम्गिधि, सुमेअ, तुमिधि, उजान्, पनाँ, तुमि, वयाँल
 भन्दा हुँदि, आधि आदि । बालकृष्ण पौलौतको दृष्टिकोणबाट यस्ता लक्षणी
 तत्त्वहरू पनि मिथिएका छन् ।⁵⁰

50. बालकृष्ण पौलौत, पाविषप वरी, पृ. 389.

यस वरणा अर्क प्रमुह गम लेखक शक्तिवत्तम अर्थात् हुन् । "महाभारत विराट पर्व"को नेपाली अनुवाद [1828]बाहेक उनले आफ्नै संस्कृत नाटक "हास्यकदम्ब"को पनि नेपाली अनुवाद गरेका छन् । अनुदित रूपमा यो नाटकभन्दा अधिक संवादात्मक आख्यायन बस्ता बन्न पुगेको छ । आख्यानात्मक शैलीय सन्दर्भमा यसको आकर्षक विशेषता हो व्यक्तिवाक नामहरूको साक्षतापूर्ण एवं व्यंग्यात्मक प्रयोग । संस्कृतका उत्तम शब्दका साथै नेपालीका ठेट शब्दहरूको पनि प्रशस्त प्रयोग "हास्यकदम्ब"मा पाइन्छ । तर कतिपय स्थानमा उत्तम शब्दमा समेत हिच्के परिवर्तन भएको देखिन्छ । यस्ता प्रयुक्त केली विशेष शब्द यस्ता छन् - जाभा, जापु, बसु, सकिरवा, पकेना, हेमासय, राँवा, मेली आदि । नेपाली मन्त्राहित्यको परम्परामा प्रथम हास्यमूलक कृतिको प्रतिष्ठा यस्ताई प्राप्त छ ।

भ्वाचो दत्त पाँडेले विविध विषयका आधा दर्जन बति मन्त्रात्मक लेखका छन् । उनले मूलतः संस्कृतनिष्ठ र पुराणपरक शैलीको प्रयोग गरेको पाइन्छ । "सुन्दरानन्द" नाटकको नेपाली अनुवादलाई उनले आख्यानात्मक स्वल्प प्रदान गरेका छन् । दयाराम श्रेष्ठको दृष्टिमा यो अनुवाद नेपाली व्यवहार, मानस र रीति अनुकूल बुत्याहरूको हुँदा ठाउँठाउँमा नेपाली विम्बहरू पाइन्छन् अनि उपन्यासमा प्रयोग हुने शिल्पशैलीको पनि आभाव यस्ता पाइने हुँदा यसले नेपाली नाटक र उपन्यासका प्राप्तिलाई हंगित गरेको छ ।⁵¹ शैलीका दृष्टिले भवानोदत्तको मन्त्रात्मकतातर्क प्रवृत्त छ ।

याँगी अम्बरगोरको मन्त्रा संस्कृतनिष्ठता केली कम पाइन्छ । "वैतन्ये", "नदुवा", "सोभाव", "वातल", "सोभ्य", "सोभे" आदि यस्ता शब्दको प्रयोगले सामान्य जनविज्ञाको अनुसन्धानको प्रवृत्तता पतन गर्दछ ।

सुन्दरानन्द बाँडाका मन्त्रा रचनाहरूमा विशेष महत्त्वपूर्ण छन् "त्रिरत्न सौन्दर्यगाथा र रामायण" । नेपाली भिन्न मातृभाषा भएका नेपाली मन्त्रात्मकका अग्रणी स्वल्प

51. दयाराम श्रेष्ठ "सम्भव", प्रारम्भिक कालको नेपाली साहित्य : इतिहास र परम्परा, पृ. 253.

देवा परी बाँडाका गम कुपिहस्ता संस्कृतका तत्त्वम शब्द र व्याख्यात्मक शैलीको प्रयोगका साथै लिंग-वचन-कारकादिको प्रयोगमा पाल्ने विचलन ध्यान दिनु योग्य छ । विशेषगरी आख्यानात्मक एवं पुराणपरक शैलीको प्रयोगका दृष्टिले उनी नेपाली गणलेखनको परम्परागत प्रवृत्तिवित्त सम्बद्ध छन् भनी यता वाक्य-विन्यास, शब्द-वचन भाषाको व्याकरणिक प्रयोगगत अस्तिरता, अनुवादमा पनि काल्पनिक उपाख्यानादिको अ अ दिमा उनका निजी वैशिष्ट्य उद्घाटित छन् । शक्तिवत्त्व अर्थात्को "रास्यकम्ब"मा र्थे यिनको "रामायण सुन्दरकाण्ड"मा कतिपय अतीत शब्द र दूरवर्षनको प्रयोग पाइन्छ । "नेपाली भाषाको निर्माण र पाँचमा लक्षित नेपालीहरूले पनि अतीतदेखि नै बाह्य लिखा हुनु भन्ने कुरा सुन्दरानन्दका कृतिले बताउँछ ।"⁵² "ठ" को "ठ" [ठेगान-ध्यकान], "य" को "ए" [शय-शये], "ल" को "र" [पर्याय-पर्यार], "ड" को "र" [उद्दा-उर्दा], "फ" को "प" [आपन्त-अपन्त], "उ" को "व" [पाउता-वाक्ता] आदि स्वनिमिक विशेषताका अतिरिक्त "गतराईन", "बाँदिवा किउ", "अमरज्याद", "अर्वाँभ", "जवात" आदि जस्ता नाँवा शब्दको प्रयोग उनले गरेका छन् । काल दीक्षितको धारणाअनुसार उनको "रामायण"मा "लगा रिल्यायाको", "गरिपठाया", "वर्तिवस्यो", "भनिराल्या", "मारिल्यायाको" जस्ता क्रियापदबाहेक "मुक्तिन दिया" जस्ता असाधारण प्रयोग पनि पाइन्छ ।⁵³ संस्कृत तत्त्वम र नेपाली ठेट शब्दहरूको अगाँठो संयोजना उनमा पाइन्छ । यही विशेषता पछिका लेखकहरूले विशेषतः देवकोटामा समेत देखापर्छ ।

सामान्य बाँतीवालीको भाषामा ठेट नेपाली शब्दको प्रयोग गरी "भक्तिकाण्ड रामायण" लेख्ने रामदासको गम पनि भाषिक दृष्टिले महत्त्वपूर्ण देखिन्छ । सुन्दरानन्दमा जस्तै यिनमा पनि पूर्वसृष्टि कथाका काल्पनिक उपाख्यानहरू जोड्ने प्रवृत्ति पाइन्छ । वस्तुतः "दिव्यापदेश" मा पाइने साधारण बाँतीवालीको नेपाली भाषाको रागात्मक प्रयोग-परम्पराजसै रामदासले अग्रगति प्रदान गरेका छन् । उनको गमको नमूना यस्तैकार उ - "बाँ नन्द अम्बिकाको वचन अमिध्या गर्नु सदिन र श्री सीता रानिले पाटिमा रावन्नेको सम्म लेख्न लागिन् । हात गाँडा

52. बालकृष्ण पोखरेल [सं.], पाँचसय वर्ष, पृ. 412.

53. काल दीक्षित [सं.], सुन्दरानन्दको रामायण, सतिसुरः कादम्बा प्रकारण, 2021, पृ. 2.

लेखि बाँकी शिर लेखु थियाँ तस्ता वल्मा श्रीराम लक्ष्मण आई पुग्या ।
 अम्बिकाते पैली पाटि फिराइ श्री प्रभुवाँई दिदि भए । श्री रामचन्द्र बस्तामा
 विद्याउनाले जुर्जुरि उवाल्न लाग्यो र क्या हो भनि हेर्दा भया । हेर्दामा रावन्धे
 लेख्याकाँ देखा र यो ओछि क्खे गरयो भनो खोटा भया ।⁵⁴ बाजी विद्यास
 पाण्डे, शक्तिवल्म, भवानीदस्त आदिमा पाएने संस्कृतनिष्ठता, सुन्दरानन्द
 बाँडामा पाएने संस्कृत तथा संस्कृतेतर भाषाहरूका सम्मिश्रित रूप, पृथ्वीनारायण
 शह र भानुभक्तमा पाएने साधारण नेपाली भाषा र अरबेली, फारसेली भाषाका
 शब्दहरूकाँ सम्मिश्रणपूर्ण शैलीभन्दा उँट नेपाली प्रयोगकर्ताकाँ प्रवास रामदासमा पाएन्छ ।

1.2.3. नेपाली गद्यकाँ विकासकाँ तेश्रो चरण - वि.सं. 1940 मा मोतीराम
 भट्ट र उनकाँ साहित्यिक मण्डलीकाँ उदय भएदेखि वि.सं. 1991 मा
 "शारदा" पत्रिकाकाँ प्रकाशन हुनुभन्दा पूर्वकाँ अवधिजाँई नेपाली गद्यकाँ विकासकाँ
 तेश्रो चरण मान्न सकिन्छ । यस चरणकाँ थलोसँगसँगै नेपाली साहित्यले मुद्राकाँ
 पुष्पमा प्रवेश गरयो । फलस्वरूप विभिन्न पत्र-पत्रिका एवं पुस्तकाँदिकाँ प्रकाशनले
 गद्यकाँ प्रचार-प्रसार र विकासमा महत्वपूर्ण सहयोग पुरयायो ।

यो तेश्रो चरणमा जस्तै यस चरणमा पनि अन्यान्य भाषाकाँ कृतिहरूकाँ नेपाली गद्यमा
 अनुवाद र स्थान्तर गर्ने क्रम नै विशेष रूपले चलेकाँ भएमा पनि यस चरणमा आएर
 गद्य लेखकहरू संस्कृतकाँ पुराण, रामायण, महाभारत आदिमा मात्र सीमित नरहो हिन्दी
 उर्दू, बंगला, आदि अन्यान्य आधुनिक भाषाकाँ साहित्यबाट पनि नेपालीमा
 अनुवाद गर्नतर्फ लागे । यो गद्य लेखकहरूमा विशेषतः शब्दानुवादभन्दा भावानुवाद
 वा स्थान्तरण र अनुकूलनकर्ताकाँ हुकाउ अधिक देखिन्छ । गद्यकाँ आख्यानात्मक शैलीले
 नै यस चरणमा पनि विशेष विकास पायो तापनि आख्यानकाँ संरचनात्मक स्वल्प,
 कलात्मकता, यथार्थता आदितर्फ भने विशेष विकास भएकाँ पाएन्छ ।

गिरीशवल्म जोशीकाँ "वीर चरित्र" [1960], सदाशिव शर्माकाँ "महेन्द्रपुष्प"

54. ज्ञानमणि नेपाल, नेपाल निखल, काठमाडौँ: नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान,
 वि.सं. 2040, पृ. 403-4.

॥1959॥ आदिमा चाहिँ मौलिक कथनुबन्ध, जीवनपरकता, तथा यथार्थता आदिको आभाव पाइन्छ ।

मौतीराम भट्टकृत "कवि भानुभक्ताचार्यको जीवन चरित्र" ॥1948॥ नेपाली मूलका हित्यको इतिहासमा अर्को छुटा महत्वपूर्ण योगदान हो । जीवन-चरित्र अर्थात् जीवनीका हित्यको परम्परामा यसको आफ्नो स्थान छँदैन । जीवनीमा आवश्यक मानिने वस्तुपरक दृष्टि, निष्पक्षता वा तटस्थता जस्ता गुणहरूको यसमा कमी भए तापनि भाषिक प्रयोग तथा प्रबन्धात्मक विधान आदिको विकसित रूप स्पष्ट देखिन्छ । यसबाट मौतीराम भट्टलाई "नेपाली मूल किंवा जीवनी उप-विधाको विकासमा छुटा "कोसे ठुंगो" स्थापित गर्ने श्रेय" प्राप्त छ ।⁵⁵ बनारसबाट उनको प्रबन्धकत्व र रामकृष्ण वर्माको सम्पादनमा वि.सं. 1944 तिर प्रकाशित "गौरव भारत जीवन" पत्रिकाबाट नेपाली पत्र-पत्रिकाको प्रकाशन क्रम थालिन्छ ।⁵⁶ जसरी इंग्ल्याण्डमा फ्राइस्टेली अडारो शताब्दीमा पत्र-पत्रिकाको प्रकाशन थालिएको थियो मूल र विशेष गरी निबन्धात्मक मूलको द्रुत विकास भयो⁵⁷ त्यसै गरी नेपालीमा पनि तेस्रो बरजमा आएर विभिन्न पत्र-पत्रिकाको प्रकाशनले निबन्धात्मक तथा आख्यानात्मक मूलाई द्रुत विकास गर्नामा सहायोग पुर्यायो । "गौरी लहर कागज" ॥वि.सं.1958॥, "गौरीपत्र" ॥वि.सं.1959॥, "सुन्दरी" ॥1963॥, "माधवी" ॥1965॥, "बन्दू" ॥2971॥, "गौरीलो" ॥1973॥, तथा "बन्दिनी" ॥1974॥ जस्ता पत्रिकामा विविध प्रकारका स्फुट मूल रचनाहरू प्रकाशित भए । एकातिर "गौरी लहर कागज"का जिज्ञासु अनुसन्धानका प्रयोगमा जोड दिना भने अर्कोतिर "माधवी"ले हस्त-बहिष्कार आन्दोलन चलायो । "सुन्दरी" मूलतः पद्यमूलक पत्रिका भए तापनि यसका सम्पादकीयहरूमा प्रयुक्त मूल अंकार प्रधान नेपाली मूलको छुटा विशिष्ट दृष्टान्त हो । यी विभिन्न पत्र-पत्रिकाको प्रकाशनबाट

55. शरच्चन्द्र शर्मा ॥भट्टलाई॥, नेपाली साहित्यको इतिहास ॥माध्यमिक काल॥ पृ. 169.

56. हरिभक्त नेउपानी, "बनारसको "भारत जीवन" पत्रिका र मौतीराम", श्री रमा शर्मा ॥सं.॥, मौतीस्मृति ग्रन्थ, पृ. 314.

57. ईश्वर बराह, ख्यातवाट, पृ. 86.

साहित्यिक गल्पों किताबों आदि भाषाओं व्याकरणिक सम्प्रदायों से वेतनाम
 पनि किताब आदों देखिन्त । विशेष गरी "गौर्खपत्र", "माधवी", "बन्धु",
 "गौर्खली" र "बन्धु"मा उदाहार, मिश्रता, धर्मपरण, उच्च, शिक्षा, स्वास्थ्य
 तथा भाषा, संस्कृति आदि विषयमा अनुचित एवं मौलिक दुवे धरी निबन्धत्मक
 लेखदि प्रकाशित भए । यी मध्ये "गौर्खपत्र"मा प्रकाशित लेखक सरल र अतड-कृत
 भाषामा लेखिका पाठकमा भने "बुन्दरी"ले गल्पों अतड-कारिक गल्पों प्रयोग
 गरेको देखिन्त । "बुन्दरी"ले गल्पोंको नमुना यस्तो छ - "यी भाषा कवितामा
 पाँचौं देखि सातौं सातौं भाषाको कविता लेखी सक्ताई बनाउने लेखी बलाइ र
 लेखी अपार कमकार सब रक्षिका नपरमा परी आफ्नाफ गरी गल्पमा पनि
 आफ्नाफे आफ्नाफे सरनी गरी कविता नवीन् छवि रक्षिका छ । सब कविता फेरी
 लेखी ने लेखी लेखी कविताले दिन कविताई यत्त न उता हुनेला सक्ताई कताई भए
 छ । सतमाई सातौं विषयमा खोई हुन् कोई पनि खोई मात्रा पछि लागी पठोका
 गर्ने न भै ध्याधम गमागम पाने कमावम कविता बनाई नाम कमाई अतड खटाई खटाई
 कमाई सतमाई विलमाई अन्तर सक्ताई खोताई धरा गराउनु माना कवितामा
 लेखिका बचान मनमा ध्यान गरी केले पनि नखिरी बह-गतामा बनेरक बह-गता
 बीचमा मद्-गता खोली गर्न नखी हस्तपरी परीला माउमा हुस्तु बरी ने पुस्तु
 खोले काम खोली जस्तै मानिब कौटिल्या पनि सक्ताई खत ताँडी खोली-ताँडीका
 खोलीका मिश्रि जस्ता खोलीखोली खोली खोलीखोली भाँली भन्नु नरी उनाम
 नाम माफिक फिला नपारी कलिमा साहित्य गल्प।" 58

यस गल्पमा एकतिर अनुप्रास, फलक आदि शब्दांतर तथा सादृश्यमूलक अर्थंतररहको
 सायास प्रयोगले गर्दा कृत्रिमता पाइन्छ भने अर्कोतिर संस्कृतनिष्ठता तथा त्रिष्यपद-
 बन्धत्मक उपाध-व्ययको काम उदाहर पुनरावर्तनमूलक वाक्य-विन्यासको पद्धति
 अपनाउने हुनाले लेखी शब्दाडम्बरपूर्ण, अस्पष्ट र खोत्रो परणमा बुन्दरानन्द प्रभृति
 लेखको जस्ता भएर प्रतिगामी बन्न पुगेका छ । तर वर्तनी प्रयोग, रचयक विरल
 गल्पको प्रयोग आदिको दृष्टिले भने आधुनिक गल्प लेखीको प्रारम्भिक रूप यस्ता

प्रस्टे पाइन्ड । यसरी "सुन्दरी"ले गज्जालाई आलंकारिक बनाउने व्यवसाय गरे तापनि रागात्मक एवं अभिव्यञ्जनात्मक सामर्थ्य जस्ता साहित्यिक गुणका लक्षणका विकास भने यसले गर्न सकेको छैन । यसमा अलंकारहरूको प्रचुर विधान भएर पनि यो अलंकृत भई सौन्दर्यात्मक बन्न सकेको छैन । यसमा अलंकारहरू गहना नभई भारी बन्न पुगेका छन् ।

"माधवी" वस्तुतः गजप्रधान पत्रिकाको रूपमा प्रकाशित भयो । भाषाको व्याकरणिक रूपतर्फ समेत बन्दै यस्तो नेपाली भाषाको व्याकरणिक रूपका विषयमा गम्भीरता-पूर्वक विचार गर्न परम्पराको जग बसायो । "आफ्ना भाषाको विषयमा गम्भीरतापूर्वक विचार गर्न साहित्यसेवी" राममणि आ.दी. यसका प्रबन्धक छिएर जसले यस पत्रिकाको माध्यमबाट "हिन्दी भाषाको लेखकको सिको गरेर नेपाली भाषाको लेखकलाई पनि हस्तन्तको प्रयोग नगरी चलाउनुपर्छ भनी आन्दोलन" चलाए ।⁵⁹ राममणिले प्रयोग गरेको गजको नमूना यसप्रकार छ - "सायद त्माईहल्लाई यो कुरा मन पराईन हाँछु पनि हाँला । तर अब मलाई कसैको हाँचा र कसैको सिखीले अन्तर नैरो पारन शकदन । मैले आफ्नू जुन धारणा बनाई त्यो एक किसिमले दाँतिई शकैको छ । तेसमा अखिले हेर फेर गरन मलाई कठिने परदछ । यो भन्नाको मतलब के हो भनी म आफूलाई पूर्णतया अर्पतावादी ठानदछु । मैरो ईश्वरमा अदृष्ट श्रद्धा भक्ति छ । म भाग्य र अदृष्टलाई पनि ठूलो आस्थासे हेरदछु । माथी जति पनि छटना छटे तेसमा अदृष्टको ठूलो हात छ भन्ने खेनछु ।"⁶⁰ यसमा "सुन्दरी"का सम्पादकको जस्ता शब्दाडम्बर र कृत्रिम आलंकारिकता छैन तर नेपाली भाषाको मौलिक व्याकरण अनुक्रम नभएकोले यो लेखक पनि कृत्रिम हुन गयो । "माधवी"ले साहित्य हिन्दीको व्याकरणिक दाँवा अगाडैको मात्र होइन परन्तु "अपियाका", "भयाको", "गरयाको" आदि पुराना पदको प्रयोग गरेर

59. तारानाथ शर्मा, नेपाली साहित्यको इतिहास पृ. 75.

60. राममणि आ.दी., "भाषा सेवामा पहिलो प्रयास", बालकृष्ण पौडरेल [सं.], पञ्चवीस वर्षका भाषिक वर्षा, काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, वि.सं. 2039, पृ. 9.

परम्पराप्रतिकी मोह पनि दर्शाएकी छ ।⁶¹

राममणिले "गणप्रचार नभई भाषाको उत्थान हुँदैन"⁶² भन्ने कुरा अनुभव गरेर नेपाली भाषाको विकास-कार्यमा आफूलाई लगाए । उनका कार्यका प्रभावका र उनको व्याकरण विषयक धारणाका आधारमा विश्वमणि आ.दी. र दुर्गादेवी आ.दी.ले पनि पुस्तकहरू लेखी प्रकाशित गराए ।

हेमराज पाण्डेको "गौरव भाषा व्याकरण-वन्दित्रा"⁶³ले हलन्तबहुल र हलन्त बहिष्कृत दुवै धरी प्रचलित प्रयोगका बीचबाट आफ्नो मार्ग लियो । "वन्दित्रा"को यो मध्यमार्ग वास्तवमा राममणिको हलन्त बहिष्कारमाथि "मास्टर स्ट्रोक" को नाग्मारो थियो । यो मध्यमार्गी हलन्त बहिष्कारको जग नै हल्लाहदियो, उभिएको धरातल नै उपकाई दियो ।⁶⁴ आ. वि. सं. 1977 मा बन्दित्रामुहुरेले र 1991 मा कुलमुहुरेले क्रमशः "गौरव भाषा प्रकाशनी समिति" र नेपालका सरकारी कार्यालयहरूमा "वन्दित्रा"ले निर्धारण गरेका नियमको अनुसरण गर्न आदेश दिइयो⁶⁴ नेपाली भाषाको सिपिबद्ध रूप "वन्दित्रा" व्याकरणको मध्यमार्गअनुसार एकस्यतावर्क विकसित भयो तैपनि राममणिको विचारहरूले "वन्दित्रा"का सम्पादक माधोप्रसाद तथा "गौरवती"का सम्पादक सुर्पकिरण बवालीलाई पनि केही मात्रामा प्रभावित पारेको देखिन्छ । "बन्दित्रा"को पहिलो अंकाट लिइएको निम्नलिखित अवसरमा राममणिको व्याकरणिक मतको प्रभाव प्रस्टै देखिन्छ - "भाषा को उन्नतिले न्यै खाँ भाषा बोलने मानिसहरूको पनि उन्नति हुन्छ ।... यस पत्रिकाको उद्देश्य राजकीय, ज्ञान-वृद्धि र वित्तविनाश हुनेछ । यसमा अंग्रेजी राज्य, तथा नेपाली राज्यका विद्वा र हुने छमेका विद्वा लेख्छा यिने छेन ।"⁶⁵

61. बालकृष्ण पाँडरेल, नेपाली भाषा र साहित्य, पृ. 64.

62. राममणि आ.दी., पूर्वका, पृ. 11.

63. कस्य दीक्षित, "वन्दित्रा आकार-हलन्त बहिष्कार", बालकृष्ण पाँडरेल [सं.], पच्चीस वर्षका भाषिक वर्षा, पृ. 29.

64. कस्य दीक्षित, पूर्वका, पृ. 26.

65. तारानाथ शर्मा, नेपाली साहित्यको इतिहास, पृ. 80 मा उद्धृत ।

यस्यकार वाँथे वरुणकं शलनी हुन अगावे नेपाती गद्यकं साहित्यिक रूपकं विकास
विविध दिशामा भवकं देखिन्छ । मुद्रणकं बुविधा^क विभिन्न पत्र-पत्रिकाकं प्रकारमले
यस विकासलाई गतिशील^{गति} बुत्वाएन, परन्तु यसकं साहित्यिक शैलीमा पनि
परिमाणा र परिष्कार ल्यायो । तेस्राँ वरुणमा माँतीराम भट्ट, जयध्वीकलादुर
सिंह, हरिहर आ.दी., राममणि आ.दी., विरञ्जीवी पाँड्यात, वक्रपाणि
वा तिवे, शम्भुसाद हुंगेत आदि अग्रणी गद्यकार देखिन्छन् ।

तेस्राँ वरुणका मगमा संस्कृतनिष्ठ शैलीका साथै अरबेली-फारसेली मिश्रित भाषा-शैलीकं
प्रयोग पनि विशेष प्रचलित देखिन्छ । "माँतीरामकं पातामा नेपाती भाषा
मध्यकालीन लेखन शैलीलाई त्यागेर पृथ्वीनारायणकं पातामा विकसित भइसकेकं तर
परम्पराकं मानेले गर्दा भानुभक्तले पनि ग्रहण गर्न नसकेकं बाँतीवालीकं भाषालाई
ग्रहण गर्न छटपटाइरहेकं थियो ।"⁶⁹ तर कहिले संस्कृतकं, कहिले अरबेली-फारसेलीकं
कहिले हिन्दी-उर्दु-बंगला आदिकं अनि कहिले अंग्रेजीकं प्रभावहरू नेपाती भाषाकं
र विशेषतः गद्यकं भाषाशैलीगत विकासकं वाँ संदर्भ पछिपम्म पनि रहिरहेकं
पाइन्छ ।

माँतीराम भट्टले नेपाती गद्य-यद्य दुवै शैलीकं विकासमा योगदान दिएका छन् ।
संस्कृत बाहेक अरबेली, फारसेली, अंग्रेजी, बंगला आदि बहुभाषाका ज्ञाता र
प्रयोगकर्ता⁷⁰ माँतीराम भट्टकं नेपाती गद्य आफ्नाँ पूर्ववर्तीकं गद्य शैलीकं परम्परामा
विकसित छ । कर्मात्रादिकं प्रयोगमा एक स्वताकं अभाव, हल् र अर्कं
पादृच्छिक प्रयोग, रिज्जेमत बहुस्वता, पदयोग र पदविपर्ययति बेवास्ता इत्यादि
भाषा-शैलीय विशेषताले माँतीरामलाई पूर्ववर्ती भवानोदत्त, भानुभक्त आदिका
भाषा-शैली सितै सम्बन्ध देखाउँदछन् ।⁷¹

69. बालकृष्ण पाँडरेल, "दुई पंथित - माँतीरामबारे", श्री रमा शर्मा [सं.],
माँती स्मृति ग्रन्थ, पृ. 183.

70. हरिध्वन्ड शर्मा [भट्टराई], बहु भाषाका ज्ञाता माँतीराम", माँती स्मृति
ग्रन्थ, पृ. 291.

71. बालकृष्ण पाँडरेल, पूर्ववत्, पृ. 182-3.

त्यसै गरी "गौर्वाली"को पहिला अंकाट अवतरित निम्नलिखित वाक्यमा पनि राममणिाँ हस्त बहिष्कारवादकाँ छाप स्पष्ट देखिन्छ । "...सबै जातिका म्नुष्यले आफ्नु भागलाई सकेभन्दा पछाँडि नै रत्न दिनु बडाँ लेदकाँ कुराँ हाँ । क्वा र बुद्धि बढाउनामाँ हाँगाँ भाँवाँ कसै भन्दा कसती छैन ।"⁶⁶

यो दुवै पत्रिकाँले व्याकरणगत स्त्री लिंगवाद र हस्त-बहिष्कारकाँ आँशिक प्रयोग मात्र गरेकाँ छैन भनेँ किभक्ति बुद्ध्याउने नियमकाँ बाँहिँ पात्न गरेकाँ पाइन्छ । "बन्दिनाँ" व्याकरणकाँ मध्यममार्गी सिद्धान्तकाँ अनुसरण गर्ने पारसमणि प्रधानले समेत प्रस्य र किभक्ति बुद्ध्याउने तथा अव्यय दीर्घ लेख्ने बतनकाँ अनुसरण गरेकाँ कुरा "बन्दिनाँ" पत्रिकाकाँ पहिलाँ अंकाट लिखकाँ तत्काँ अवसरबाट पुष्टिन्छ - "गौर्वाँ भाँवाँकाँ उत्पत्ति सुद संस्कृत [देववाजी]बाट भये काँ हाँ आँ यस भाँवाँकाँ दश साँठे हाँमी प्रायः 52 साँठ गौर्वाँ जाँतिसे बाँदुर्वाँ तापनि यस भाँवाँकाँ दश साँठे हाँन र हाँवनीय छ ।"⁶⁷ "ए" काँ ठाँउमाँ "वे", "- " काँ साँटाँ "-अ"दिकाँ प्रयोगले मात्र हाँइन "भयाँ काँ" "सी" आँदि जस्ताँ पदकाँ प्रयोगले पनि त्यस समयकाँ पारसमणिाँकाँ हाँती रामभन्दा अघिकाँ म्नुष्य हाँसीगत विज्ञेता सित सम्बु देलाँउदछ ।

तेप्राँ वरुणकाँ अन्त्यतिरकाँ नेपाली लेखकाँमाँ आफ्नाँ जाँति, संस्कृति, भाँवाँ र साँहित्यप्रुतिकाँ सवेतता तथा व्याकरणगत शुद्धाँष्टदि विषयक विन्तनकाँ पनि प्रारम्भ भयाँ । म्नुकाँ किकाँकाँ आवश्यकताबाँरे राममणि आँ.दी.काँ निम्न उँक्त कथले यस कुराकाँ पुष्टि गर्दछ - "जहाँसम्म म्नु-लेकाँ अति प्रचार हाँमरा पठित भाँवुकाँले गरेन छैनन ताँहाँसँम भाँवाँमाँ कदाँपि बुँदार हुने छैन । पैरी कसैकाँ पनी भाँवाँ-बुँदारकाँ तरफ विशेष ध्यान जाने पनि छैन । याँ पनी पक्काँ सिद्धान्त हाँ ।"⁶⁸

66. ताराणाँ र्माँ, नेपाली साँहित्यकाँ इतिहाँस, पृ. 80 माँ उँक्त ।

67. ऐक, पूर्वक, पृ. 78-9.

68. पारसमणि प्रधान, नेपाली भाँवाँ र साँहित्यकाँ किकाँस, काँ सिम्पाँड. : भाँवाँसमी प्रकाँसन, पृ. 48 माँ उँक्त ।

यस्यकारणं यथा वरुणं जलनी हुन अग्रावे नेपाली मन्त्रां साहित्यिक रूपं विकास
विविध दिशाया भवति देखिन्छ । मुद्राकां पुविधा^क विभिन्न पत्र-पत्रिकाकां प्रकारानु
यस विकासमार्ताई गरिणीत^म तुल्यात्न, परन्तु यसकां साहित्यिक शैलीमा पनि
परिमाण र परिष्कार त्यायो । तेष्वां वरुणा मातीराम भट्ट, कमृध्वीकलादुर
सिंह, हरिहर आ.दी., राममणि आ.दी., विरुञ्जीवी पांड्यात, वरुणाणि
वा सिधे, शम्भुप्रसाद हुंगेत आदि अग्रणी मन्त्रां देखिन्छ ।

तेष्वां वरुणा मन्त्रा संस्कृतनिष्ठ शैलीका साथै अरबेली-फारसेली मिश्रित भाषा-शैलीकां
प्रयोग पनि विशेष प्रवृत्ति देखिन्छ । "मातीरामकां पातामा नेपाली भाषा
मध्यकालीन लेखन शैलीकां त्यागेर पृथ्वीनारायणके पातामा विकसित भइसकेकां तर
परम्पराकां मोहले गर्दा भानुभक्तले पनि ग्रहण गर्न नसकेकां बातीवालीकां भाषाकां
ग्रहण गर्न छटपटाइसकेकां थियां ।"⁶⁹ तर कहिले संस्कृतकां, कहिले अरबेली-फारसेलीकां
कहिले हिन्दी-उर्दू-बंगला आदिकां अनि कहिले अंग्रेजीकां प्रभाववश नेपाली भाषाकां
र विशेषतः मन्त्रां भाषाशैलीगत विकासकां तां संदर्भ पछिसम्म पनि रहिरहेकां
पाइन्छ ।

मातीराम भट्टले नेपाली मन्त्र-यथा दुवे शैलीकां विकासमा योगदान दिएका छन् ।
संस्कृत बाहेक अरबेली, फारसेली, अंग्रेजी, बंगला आदि बहुभाषका ज्ञाता र
प्रयोक्ता⁷⁰ मातीराम भट्टकां नेपाली मन्त्र आफ्नां पूर्ववर्ती मन्त्र शैलीके परम्परामा
विकसित छ । कर्मा-मात्रादिकां प्रयोगमा एक स्वताकां अभाव, ह्रस्व र अर्कां
पादुच्छिन्न प्रयोग, लिङ्गगत बहुव्ययता, पदयोग र पदविभाग्युति बेवास्ता इत्यादि
भाषा-शैलीय विशेषताले मातीरामकां पूर्ववर्ती भवानीदत्त, भानुभक्त आदिकां
भाषा-शैलीसित सम्बन्ध देखाउँदछन् ।⁷¹

69. बालकृष्ण पांड्यरेत, "दुइ पंक्ति - मातीरामबारे", श्री रमा शर्मा [सं.],
माती स्मृति ग्रन्थ, पृ. 183.

70. शरच्चन्द्र शर्मा [भट्टराई], बहु भाषका ज्ञाता मातीराम, माती स्मृति
ग्रन्थ, पृ. 291.

71. बालकृष्ण पांड्यरेत, पूर्ववत्, पृ. 182-3.

पौराणिक तथा आध्यात्मिक विषयों में गद्य-लेखन में परम्परावादी अग्रगण्य विद्वान्
 वेत्तकर्मण्ये विरञ्जीवी पौड्याल एतन्ना हुन् । उनको "पुस्तार्पण" नामक ग्रन्थ
 वि.सं. 1950 मा प्रकाशित भयो । यो संस्कृत "श्रीमद्भागवत"को अनुवाद हो ।
 यसमा अतिरिक्त उनका छोटो छोटो मौखिक निबन्ध-रूपक लेखक "गौतम" पत्रमा
 वि.सं. 1959देखि 1963 सम्मका अंशहरूमा "एडिटर" राय" शीर्षकमा प्रकाशित भए ।
 वाक्य-विन्यास र शब्द प्रयोगमा दृष्टिले उनको गद्य शैली सरलबाध र सरल छ ।
 ताराबाध शर्माको चरणानुसार "पुस्तार्पण" भाषा चर्चामा र मासिकमा छ ।
 बाध्मे भन्ने हो भने यसको नेपाली गद्य शैलीसँग भेट्दाको भन्दा राम्रो छ ।⁷²
 वर्तनी प्रयोगमा एकपदाको अभाव । "यनि", "गयो", "यितामा" आदि। पूर्व-
 कालीन वेत्तकर्मण्ये गद्यमा पाइने त्रियापदान "पञ्चयान", "ग्याक", "भयान",
 भयान्यो", "ग्याय्यो", आदि रूपका साथै "बलेक", "जगेक", "बुलेक",
 आदि परवर्तीकालीन गद्यमा पाइने त्रियापदान प्रयोग पनि उनमा सरावरी पाइन्छ ।
 संयुक्तशब्दको स्थानमा अनुस्वर प्रयोग, स्वरको अधिक प्रयोग, कर्मयोग्य र स्वतन्त्र
 यद्दृष्टिको प्रयोग आदि उनको गद्य शैलीमा पाइन्छ । उनको कतिपय स्थानमा
 नामसङ्काई पनि स्वतन्त्र गरी विभक्तिविहित कौठेर प्रकृति र प्रत्ययको स्वल्प ने वि-
 त्तित बुझाएको पनि पाइन्छ, उदाहरणार्थ - "सको" ।सम्म।, "डीला" ।
 डीलमा।, "सको" ।सम्म। आदि प्रष्टव्य छन् ।⁷³

अंग्रेजी साहित्यमा ईस्वी अठारौँ शताब्दीमा विकसित निम्न, मध्यम र उच्च शैलीका
 सापेक्षतामा ईस्वी अठारौँ शताब्दीमा नेपाली गद्यको विकासको ठोस चरणको अन्तपरायणमा तीन
 प्रकारका गद्य-शैलीको विकास भएको मानेका छन् - लोकसाहित्यको पुनर्जागरण र आध्यात्मिक
 निम्न उपयुक्त हुने "सरल संवेदनशील शैली" बस्ते - "स्वस्थानी प्रकथा", भानु-
 भक्तको जीवन-चरित्र" र "स्वप्नाध्यायको" शैली, उनको विरञ्जीवी पौड्यालद्वारा
 अनुवादित "पुस्तार्पण"को बस्ते "माध्यमिक शैली" तथा "श्रीमद्भागवत गीता" र

72. ताराबाध शर्मा, नेपाली साहित्यको इतिहास, काठमाडौँ: संस्कृत प्रकाशन,
 वि.सं. 2039, पृ. 67.

73. विरञ्जीवी पौड्याल, "वित्तकर्मण्ये उद्योग", ईस्वी अठारौँ शताब्दीमा [सं.],
सुपरी, पृ. 82 - 3.

"भगवद्भवित विद्याधिनी" को "पाठित्यपूर्ण आलेखिक होती" ।⁷⁴

नेपाली गणते तेषां वरपत्नी अन्त्यसम्म पनि आफ्नां साहित्यिक स्वस्मकां अवेकित विकास गर्न सकेन । स्पष्टतः निबन्धात्मक शैलीकां मौलिक विकास अत्यल्प मात्रामा भएकां देखिन्छ । केवल आख्यानात्मक उचितवृत्तात्मक तथा कर्मात्मक-विवरणात्मक शैलीकां गणकृतिक भन्ने यस वरपत्नी प्रचुर मात्रामा देखिए । मुजतः यी वरपत्नी अनुवाद, स्यान्तरण र अनुकूलन पुन रहरियां । कास्तव्या, कर्मात्मक बुझाके निमित्त भाषिक प्रयोग गर्ने प्रवृत्ति यस वरपत्नी हुने पनि शैलिकां रहेकां देखिनेन । विद्यागत शैलीकां दृष्टिसे पनि कथा र उपन्यास वस्ता आधुनिक गण विद्याकां स्पष्ट विकास त्यस अक्षिप्ता भएन । यी दुवैकां सम्मिश्रित पूर्वस्य से आख्यानाकां एउटा उचितवृत्तात्मक परम्पराके अनुसरण यस वरपत्नी भएरह्यां । यिनमा पनि बीचबीचमा गणत, कौल, ज्ञायरी वा अन्य पद्यात्मक रचनाकां अउ अउमा राखिने हुनासे उच्च कलात्मक अभिव्यक्तिकां माध्यम स्वस्म गणकां प्रयोगकां सम्भव वा सम्भावना त्यस शैलीकां शैलिकारा अनुभूत नभएसकेकां देखिन्छ ।

गणकां कलात्मक रूप विकासकां क्रमा देखा परेकां यी सुस्तकां निमित्त व्याकरण सुप्र-सुविधा, आधुनिक शिक्षा, आवधिक पत्र-पत्रिका आदिकां अभाव ने प्रमुख कारण बन्न गएकां देखिन्छ । नेपालमा एक कलाजीभन्दा अधिक समयसम्म चलाएकटा जानासकी राष्ट्रशासनका संकीर्ण र अनुदार नीतिकले पनि शैली र प्रकाशकां शैली तथा प्रकाशन स्वातन्त्र्यलाई सीमित तुल्याइदिए । तेषां गणाल्यान, नाटक, यात्रा-विवरण, दैनिकी, जीवनी तथा उल्याना गणात्मक शैलीकां यस वरपत्नी अनुवाद, स्यान्तरण र अनुकूलन माध्यमबाट भए पनि प्राप्तै देखिए तथा यस वरपत्नी अन्त्यतिर आउंदा धेरै प्रकाशित पनि भए । तिने संकीर्ण, अनुदार र अनुविधापूर्ण स्थिति एवं परिवेशमा पनि केही आवधिक पत्र-पत्रिकाकां प्रकाशित भए जससे गदा "नेपाली गणते बहुशक्त हुने थोर बहुत आउर पायां र विविध शैलीकां गण उपलब्ध भए" ।⁷⁵ उक्त भाषा-साहित्यवित्तकां सम्पर्मा आएर नेपाली भाषा-साहित्यकां साफल्यसे

74. ईश्वर वराह, [पं.] सुपातकाट, पृ. 91.

75. ईश्वर वराह, सुपातकाट, पृ. 93 - 95.

विविध विषय र शैलीका परिवर्तन पाउनका साथै भाषिक सामर्थ्य र शैलीगत सम्भावनाहरूको पनि विकास गरे । अतः निबन्धात्मक गणको स्पष्ट विकासका निमित्त यस कालमा निश्चित सम्भावना र बलियाँ पृष्ठभूमि तयार भएकी देखिन्छ ।

नेपाली गद्य-साहित्यको यस लेखी चरणमा हरिहर आचार्य दीक्षित, राममणि आचार्य दीक्षित तथा वीरेन्द्रकेशरी अर्जुनबारा नेपाली भाषाको व्याकरण लेख्ने पूर्वप्रयासपत्र⁷⁶ जयप्रध्वीकलादुर सिंहको "प्राकृत व्याकरण" [1968], विरवमणि अ.दी.को "गोर्खा व्याकरण बोध" [1969], हेमराज पाण्डेको "गोर्खा-भाषा व्याकरण चन्द्रिका" [1969-72] आदिका प्रकाशन भयो । नेपाली भाषाको व्याकरणिक स्वल्प निर्धारण गर्ने यही कृत्तर प्रयासपत्र नै यस "भाषाका व्याकरण सम्बन्धी राम्रा विन्तनहरूको जग बल्यो ।"⁷⁷ व्याकरण लेखिनाका साथै संस्थागत रूपमा पनि भाषा-साहित्यबारे कार्य गर्ने परम्पराको सुरुवात भयो । वि.सं. 1970 मा राजा प्रधानमन्त्री बन्द्रशमशेरको अनुमतिबाट काठमाडौंमा "गोर्खा भाषा प्रकाशनी समिति" स्थापित भयो जहाँ वस्तुतः "प्रकाशनी समिति" भन्दा अधिक "धेन्धर अड्डा" थियो ।⁷⁸ तर यसले लेखकहरूको मतिविधिमति बलित्तकै संकीर्ण दृष्टि राखे जसले "गोर्खा शिक्षा" [भाग 1-5] तथा बज्रपाणि वा तिवेक "संक्षिप्त रामायण" [1972] र "संक्षिप्त भारत" [1975] प्रकाशित गरेर नेपाली गद्य-साहित्यको विकासमा योग्य पुरयाएको छ । समितिले हेमराज पाण्डेको व्याकरण स्वीकार गरेर नेपाली भाषाको लिखित रूपमा एकस्यताको विकास गराउने काम पनि गरेको छ । पद्मनाभ ज्ञानकोटा, हेमचन्द्र राई, दिवुसिंह राई, कुतबन्द्र ^{जीवम} आदिमा लेखी चरणको भाषाशैलीका लक्षणहरू पाएर तापनि बज्रपाणि वा तिवे, बिल्वाल पण्डित, बाबुराम आचार्य, आदिका लेखीहरूमा आधुनिक गद्य-शैलीको

76. शरच्चन्द्र शर्मा [भट्टराई], नेपाली साहित्यको इतिहास [माध्यमिक काल], पृ. 68-9.

77. तारानाथ शर्मा, नेपाली साहित्यको इतिहास, पृ. 46.

78. बालकृष्ण सम, मेरो कविताको आरम्भ [उपाख्यान]-1, काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, वि.सं. 2024, पृ. 122.

विकसित स्वरुप छटा पाइन्छ । वर्तनीमा एकाध अस्थिरता रहेको भए तापनि स्वनिर्मित तथा प्रत्ययगत स्वरमा स्थिरताको विकास भएकोको देखिन्छ । क्रियापदका प्रथम पुरुष एक वचन सामान्य भूतमा अघि अघि प्रयुक्त हुने "न" को ठाउँमा "य" र यत्ना अनुच्चार वा कुटिलीको प्रयोग पनि यी वेत्कहरूद्वारा भएको पाइन्छ । त्यसबारेक "गर्याक", "भयाक" अघि क्रियापदका रूप पनि "गरेको", "भएको" वा "गरेक" "भएक" अझिमा परिपक्व भएका छन् । "ए" को ठाउँमा "ये" अर्थात् "ए" को ठाउँमा "य" र "य" को ठाउँमा "ए" को प्रयोग भने महानन्द झापकोटा, सुपौलिसुम इवाली अझिमा पछिपछि तथा पारङ्गपि प्रधानमा केही समयसम्म रहेको पाइन्छ ।

यस प्रकार नेपाली भाषाको विकासको तेश्रो चरणको अन्त्यतिर आइपुग्दा पनि नेपाली भाषाको व्याकरणिक प्रयोगमा स्थिरता आइसकेको पाइन्छ तर त्यसको आवश्यकताको बेतमा भने किचित्त भएकोको पाइन्छ । भाषाको यस्तो स्थितिमा गण-हेलीको रागात्मक विकासका साथ पुग्नु स्वाभाविक नै हो । बरातको चरणानुसार "गण-को विस्तार हुनातिर भाषाको प्रकार तथा रूपरङ्ग, वाग्धारा तथा अक्षराने हेर्दा, नाना परीका नवीन शब्दादभावका तथा भाव प्रकाशनाको मुक्त प्रयोग हुनुपर्छ । यहाँ भएका नै भाषाको मुक्ति हुन्छ ।"⁷⁹ अब बाबुदेव त्रिपाठीको मतानुसार त भाषिक सामर्थ्य निबन्धको विकासको निमित्त एउटा पृष्ठभूमि मात्र हो यत्ना "अनुभूतिशील र चिन्तनशील प्रतिभाको उपयुक्त निबन्ध विधा बन्नका लागि ।"⁸⁰ "बन्धुका" पत्रिकाको प्रकाशनपूर्व "गणधी", "गणोत्पत्ति" अझिमा अघिपल्लो उक्त गण वेत्कहरूको निबन्धको अवतन बनेको भए तापनि साहित्यिक गुणवत्ताको दृष्टिले ती निबन्ध भएनन् । प्रथम पुरुष वक्तको उपस्थिति, कृत्तिकार र भाषाको बीचमा वक्त-श्रोताको यस्तो प्रत्यक्ष सम्बन्ध, प्रत्यक्षता, स्वकात्मक अभिव्यक्ति अन्यायवारिक्ता, पाठको उत्कृष्ट र पाठान्तर्गत वक्तको व्यक्तित्वगत अन्तरका अझा प्रस्तुत व्यंग्य, उत्कृष्ट र वक्तको व्यक्तित्वको परस्पर वित्थन र विच्छेदको प्रयोग अघि निबन्धको मूलभूत तत्त्वहरू यी गण रचनाहरूमा पाइन्छ ।

79. ईश्वर बरात [वै.] छापत्री, भूमिका, पृ. 20.

80. बाबुदेव त्रिपाठी, विचारपत्र, पृ. 63.

1.2.4. नेपाली गणका विकासका बाधा बरप - वि.सं. 1991 देखि 2012 सम्मका अवधिमा नेपाली गणका विकासका बाधा बरप मान्न सकिन्छ । यस बरपमा आएर नेपाली गणमा पूर्वप्रचलित संस्कृतनिष्ठ शैलीका साथै अंग्रेजी, हिन्दी आदिबाट प्रभावित गणका प्रयोगमा पनि वृद्धि भएको पाइन्छ । यस बरपमा संस्कृतनिष्ठ गणका प्रयोग खोमनाथ शिन्धात, बदरीनाथ भट्टराई, बोरकिम अधिकारी, पुष्पनाथ भट्टराय आदिले गरेका छन् भने लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, भवानी भिक्षु, विश्वेश्वरप्रसाद कँडराजा आदिका गणमा हिन्दी, अंग्रेजी आदि संस्कृतपर भाषाका प्रभाव प्रस्ट देखिन्छ । बाँझो बरपका रामदास प्रभृति गणलेखकका परम्परा विकसित हुँदै यहाँ आएर महानन्द सापकाँटा, गुम्फाद नेपाली आदिमा यसै अधिक प्रस्ट रूप पाएका छ । हास्यव्यंग्यात्मक गण लेखनेछले नेपाली भाषाका ठेठ गणका प्रयोग बढि मात्रामा गरेका छन् त्यसै यस बरपका एक भाषात्मक तथा विचारत्मक गणका प्रयोगकर्ताहरूले गरेका छन् । हेमराव शर्मा, केशवराव पिँडली आदिका हास्यव्यंग्यात्मक निबन्धहरू र बाबुराम आचार्य, पारसमणि प्रधान, सुर्षकिम शर्मा, सुदराव पाँडे, भैरव शर्मा आदिका लेख-निबन्धहरूलाई परस्पर बाँधेर हेर्दा यो कुरा चिने बाँध्न पाइन्छ । यी पछिल्ला लेखकहरूका गणमा भाषाका व्याकरणतर्फका निष्ठ अधिक पाइन्छ । बालकृष्ण शर्मा र लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका गण-पाठहरूमा भाषाका अधिक अवगमन्योक्त अर्थात् अग्रप्रस्तुत गणका प्रयोग पाइन्छ जसले गर्दा एक गणकारका तुलनामा यी गणकारका कृतिहरू अधिक कलात्मक बनेका छन् ।

बाँझो बरपमा आइपुग्दा नै हरिहर आ.दी., राममणि आ.दी., जयपु.वीबलादुर सिंह, वीरेन्द्र केशरी अर्वाल, विक्रममणि आ.दी., सम्भुप्रसाद हुँगाँ, प्रभृति लेखकहरूमा भाषाका व्याकरणिक रूप र गणशैलीका विकासप्रतिको संवेतता प्रस्फुटित भइसकेको थियो । हेमराव पाण्डे, खोमनाथ शिन्धात, पारसमणि प्रधान र पुष्कर शर्मालेका व्याकरणका पुस्तक प्रकाशित भएपछि यी संवेतताले प्रोत्साहन प्राप्त गरयो । फलस्वरूप लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, महानन्द सापकाँटा आदिमा आफ्ना प्रयोग गणका भाषाशैलीमा एक भाषाको पारका प्रभावप्रतिको वेतना प्रस्ट रूपमा सुत्तरित छ । विवेकतः यस कुराप्रति संवेतना बढी सकेत निबन्धकार लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा नै रहेका देखिन्छन् । तर बाँझो बरपका गणलेखकहरूमा नेपाली भाषाका मौलिक गणका विकासप्रतिको संवेतता हुँदाहुँदै पनि उनीहरूका गणकृतिमा भने विभिन्न एक भाषाका प्रभावका प्रतिकार

गरी नेपाली भाषाको ठेट रूपकै प्रयोग बाह्रि अपेक्षित नै देखिन्छ । यस वरपरमा गणकौ
आहित्यिक क्षेत्रकौ सर्वाधिक विकास भयो र ताँ विकासकौ प्रमुख श्रेय देवकोटा र
उमताई जान्छ ।

यस वरपरमा तामीप्रसाद देवकोटा, बाबुकृष्ण सम, केशवराज पिँडली, हुदयवन्दुसिंह
प्रधान, अज्ज राई "रक्षिक" आदिकारा नेपाली गणकौ भाषात्मक एवं समकालत्मक
क्षेत्रकौ विकास भयो भने रामकृष्ण शर्मा, ईश्वर बराब, रत्नध्वज चौही, माधवराज
कर्माचार्य, आदिका गणकृतिककालकाल समाजावन्तकालकाल एवं प्रबन्धकालकाल क्षेत्रकौ विकास
भयो । हुदयवन्दुसिंह प्रधान र रामकृष्ण शर्मासि रागात्मक, अभ्युदेशकालकाल तथा आजा-
वन्तकालकाल गण क्षेत्रकौ विकासमा योगदान दिसका छन् । देवकोटा र उमताँ परिपाठीकौ
गणक्षेत्रकौ कृष्णवन्दुसिंह प्रधान, इन्द्रबहादुर राई, तेनसिंह बा.द.देव, कलकालकाल शर्मा
आदिके अपि बडाए भने केशवराज पिँडली, अज्ज राई "रक्षिक", कृष्णप्रसाद चापागा
र प्रमदाव शर्मा, गण-प्रयोगकाल परिपाठीकाल अनुसन्धानकालकाल रूपमा भरतव अर्थात,
श्याम मोतामे, रामकुमार पाँडे, कालकाल शर्मा, विष्णु नवीन, आनुभाई शर्मा
आदि देका पढेछन् । आजावन्तकालकाल गणकौ विकासकालकाल रामकृष्ण शर्मा, ईश्वर बराब,
र रत्नध्वज चौहीकौ परम्पराकालकाल अपि बडाउनेकालकाल कृष्णवन्दुसिंह प्रधान, इन्द्रबहादुर
राई, आधुदेव त्रिपाठी, केशवप्रसाद उपाध्याय, कलमणि दीक्षित, ताराशंभु शर्मा,
दयाशम श्रेष्ठ "सम्भव" आदि देखिन्छन् ।

नेपाली समाजमा आधुनिक पारवात्य शिक्षा-यदितिकौ विकास हुन थालेदेखि नै अन्त्यान्त्य
भाषा र आहित्यकौ प्रभाव नेपाली गण आहित्यमापि अधिक पर्न थाल्यो । वि.सं.
१९९९ मा रामकृष्ण शर्मासि "अंग्रेजी आहित्यकौ प्रभाव" शीर्षक लेख प्रकाशित गराएर
लेखककालकाल ध्यान पत्रकालकाल आकृष्ट गराएर तथा देवकोटासि "छाड छाड अंग्रेजी", "के नेपाल
जानो छ", "नेपाली भाषा", "मातृभाषाकौ लागि", "आधुनिक महात्म्य" आदि
आकृष्ट विभिन्न निबन्धकालकाल त्यसकालकाल आफ्नाँ आगमकालकाल प्रकाशित गराए ।
रामकृष्ण शर्मासि यो खेतता मुक्तः भाषाकाल प्रभावकाल सन्दर्भमा अधिक र गण-क्षेत्री
तथा भाषिक रूपकाल सन्दर्भमा अधिक कम्ती देखिन्छ भने देवकोटासि बाह्रि दुबै तर्फकौ
वेतना उचितकै रहेको पाइन्छ ।

भाषाको ठेठ प्रयोगकर्ताको तत्परता धेरै नै रहेको भए तापनि अभिव्यक्त्यात्मक सामर्थ्यको विकासका दृष्टिले यस वरपरमा नेपाली मूल्ये वरम विकास प्राप्त गरियो । र त्यस्ता उच्च अभिव्यक्त्यात्मक मूल्ये श्रेष्ठ नमुना त्रयोपुराव देवकोटाका निबन्धमा पाइन्छ । स्वकात्मक भाषिक विज्ञान र काव्यात्मक अनुभूतिको प्रकाशनले गर्दा देवकोटाको मूल कविता बलितकै श्रेष्ठकात्मक र व्यक्त्यात्मक बन्नुपुगेको पाइन्छ । 2007 सातपठिका सांकेतिक परिवर्तनले नेपालका नेपाली लेखकहरूका अभिव्यक्तिको परिघाटोमा समेत परिवर्तन ल्यायो । त्यसपूर्वको मूलमा पाइने पराव शैलीको प्रयोग त्यस परिवर्तित स्थितिमा समेत पाइन्छ । आख्यानात्मक, निबन्धात्मक र नाटकीय मूलमा विविधता, निर्देशमूलक र अभिप्रेष भाषिक प्रयोगहरूको अस्तित्वले गर्दा प्रचारवादी, बुद्धवादी र नारावादी स्वर देखी पाइन्छ । हुदयार्थक प्रश्न, विषय मूलक आदिमा तदुपरोक्त मूल - कृतिहरूमा त्यस परिवर्तनको प्रभाव स्पष्ट देखिन्छ । यस किसिमको लेखनशैली विशेष रूपले चौधौँ वरपरमा उदात्त कारणार्थ शर्मा, डि.पि. अधिकारी, भक्तानी विमिरे आदिमा मूल-लेखको पनि अवशिष्ट पाइन्छ । यस अवधिमा परावको प्रवर्तनमा साथै विविध साहित्यिक आन्दोलन र वादहरूले मूलको कलात्मक रूपको विकास र विस्तारमा सहयोग पुऱ्याएको छ ।

1.2.5. नेपाली मूलको विकासको पाँचौँ वरपर - 2013 देखि यताको अवधिमा शैलीगत परिवर्तन र विकासका दृष्टिले नेपाली मूलको विकासको पाँचौँ वरपर मान्न सकिन्छ । वि.सं. 2013 मा देखी नेपाली विद्यार्थीहरू नेपाली भाषा र मूल्येको त्यस्ता सम्मिश्रित रूपहरू समेत भए र उनिहरूले नेपाली भाषाका "अंग्रेजीवाक्य" को अंग्रेजी, हिन्दी आदि मिश्रित प्रयोग तथा "संस्कृत वाक्य" को संस्कृतनिष्ठ "पण्डित शैली" को प्रयोगको प्रभावबाट उन्मुक्त गराई यहाँ नेपाली भाषाको विकास गराउनका निम्ति एउटा आन्दोलन सुरु गरे जसलाई "पराववादी आन्दोलन" भनिन्छ ।⁸¹ यस आन्दोलनको मुलमत्र "नौलो पाठको" [2013] का सम्पादक काञ्छुप्य पाँडरेल र कारणार्थ शर्मा नै थिए । यस आन्दोलनको सीमा र दुर्बलताहरू हुँदाहुँदै पनि यसले नेपाली भाषाको मौलिक रूपको विकास र ठेठ मूल शैलीको प्रयोगको प्रयोगताहरूलाई आगमक तुल्याउने

काम गर्यो । यस किसिमको चरा भाषा-शैलीको प्रयोगकर्ता सवेत स्वमा लाग्ने प्रथम प्रयोगकर्ता महानन्द सापकाँटा नै हुन् भन्ने सम्भावनात्मक निष्कर्ष तारानाथ शर्माले आफ्नो "नेपाली साहित्यको इतिहास" [2039] मा प्रस्तुत गरेका छन् । जति बालकृष्ण पाँडरेले बाहिँ आफ्नो "चराबाद": शिवा र आज" शीर्षक लेखमा महानन्द सापकाँटा र पुष्कर शम्शेरलाई "चराबादका अद्विगु" मानेका छन् । नेपालका महाराजकाँ राज्यशास्य समारोहमा सर रयात्फतीले दर्नले अंग्रेजीमा दिएका "नेपाली भाषाको उत्पत्ति" विषयक भाष्य क्वी श्रेष्ठले अनुवाद गरी वि.सं. 2022, "गोर्खापत्र" मा प्रकाशित गराए जुन भाष्यमा सर दर्नले नेपाली भाषाकाँ विदेशी भाषाको प्रभाव -बाट हुट्टे राल्नुपर्ने आवश्यकता बोड दिएका छन् । यस भन्दा अगावे वि.सं. 2010 मा "पर्वते" का सम्पादक मोरान्डीको पनि नेपाली भाषा फिल्ट हुँदै गएको कुरातर्फ ध्यानकर्षण गराउँदै "भारती" का सम्पादककाँ फिट्टी लेखन दिए र यस्तो प्रश्न केही लहुरेले पनि "भारती"का सम्पादक समथ पर माफी उठाएका दिए ।⁸² विभिन्न सवेत आह्वानहरूले 2013 पछि क्वीव स्वते कार्यक्रम प्राप्त गरे । वृद्धमणि उपाध्याय रेग्मी, डिल्लीराम तिमसिना, मोहनराव शर्मा प्रभृति लेखकहरूका गण-कृतिमा पनि भाषाको ठेट स्पतरफाँ यी वेतना व्यवहृत हुनसकेको पाइन्छ ।

गणको कथात्मक विकासमा यस चरणका प्रयोगकर्ताहरू मध्ये संकर लामिछाने, भैरव ज्योति, इन्द्रबहादुर राई, शिवकुमार राई, राजनारायण प्रधान, बाबुदेव त्रिपाठी, तारानाथ शर्मा, बालकृष्ण पाँडरेल, राममणि रिखाल आदिका योगदान महत्वपूर्ण छन् । गणमा अमूर्त शैलीका प्रयोगका संकर लामिछाने संयत, सरल र अभिव्यञ्जनात्मक भाषाको उपयोग गर्नु । भैरव ज्योति यस चरणका प्रमुख व्यंग्यलेखक मानिन्छन् । वि.सं. 2018 मा साहित्यिक-बाट फाँलिएको आयोमती अन्धाँउते गण शैलीको एउटा हुट्टे स्वको विकास गर्न पाँडेको उ र यकाँ एकाँ प्रयोगका स्वमा इन्द्रबहादुर राई देला पर्यन्त । शिवकुमार राई र राजनारायण प्रधानका गणशैली सरल र सुबोध छन् । ग्रामीय नेपाली बोलीको ठेटपना शिवकुमार राईका अल्पनात्मक गणमा पाइन्छ भने स्वकात्मक एवं रक्षितापूर्ण

.....

82. वृद्धमणि उपाध्याय रेग्मी, नेपाली भाषाको उत्पत्ति, ललितपुर: कादम्बा प्रकाशन, वि.सं. 2025, पृ. 230.

शैली राजनारायणका परिश्रमक निबन्धरूपा पाइन्छ । बाबुदेव त्रिपाठी अधिक संस्कृतनिष्ठ, आजीवननात्मक एवं भावपूर्ण गद्यक प्रयोगका देतिन्छन् । सारासंध कर्म र बालकृष्ण पाँतरेव वरा नेपाली गद्यक विशिष्ट प्रयोगका मात्र नभई उन्माकक खेत हुन् ।

1.3. गद्य लेखका रूपमा देकोटाका स्थान एवं महत्त्व - कविका रूपमा अधिक प्रसिद्ध सशमीप्रसाद देकोटाकाई गद्य लेखका रूपमा विन्म र नेपाली गद्यका परम्पराका उनका भूमिका केखजु परा नेपाली गद्य साहित्यका पूर्व परम्पराका अवकासन गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

नेपाली गद्यका साहित्य-संक्रम रूप पु-वीनारायण काकाका "दिव्यापदेश" [वि. सं. 1831] र भानुदत्तका "सिवापदेश" [1833] मा ने देतिरुकाका भए तापनि यकाका कलात्मक रूप-विकास नेपाली गद्य-साहित्यका विकासका ठेगान वरण [वि. सं. 1940-90] का अन्त्यमति ने प्रस्टचित भएका पाइन्छ । शक्तिवत्तम अर्थात्, रामभद्र पाध्या, भवानीदत्त पाँडे, सुन्दरानन्द बाँडा, रामकाव प्रभृति काकाका वरणका गद्य-लेखकका गद्यका कर्नात्मक एवं इतिवृत्तात्मक रूपका विकास गरे । तर ती गद्यलेखकाका साहित्य उदयेका साहित्य चिर्ना नभएर "सुख्यतः सामिक भावनाका उदोपन एवं आध्यात्मिक-नैतिक स्तरका अभिवृद्धिकाट अभिप्रेरित हुन् ।"⁸³ ठेगान वरणका प्रवर्तक साँवीराम भट्ट, विरुन्वीवी पाँड्याव आदिका गद्य कृतिरूपा साहित्यक शैलीका रूप केही विक-चित र परिमार्जित देतिन्छ । भावानुभृतिका उदोपन-भन्दा कान र कयाल्या वस्तु वस्तुका-यात्मक अभिप्रायका⁸⁴ शैलीका प्रयोग ने यका वरणका गद्यमा पनि पाइन्छ । संस्कृत, हिन्दी, फारसी, ~~सिन्धी~~ आदि भाषाकाट नेपालीमा अनुवाद र रूपान्तरण ने यका वरणका गद्य-लेखकाका मुख ध्याउनु रहेका छ । फलस्वरूप गद्यका साहित्यक शैलीका तत्त्व स्वकाय प्रयोग गरिने आकुरय विधान, उपायान्तरता, पुनरावृत्ति, विपर्याय,

83. हरचन्द्र कर्मा [भट्टराई] । नेपाली साहित्यका इतिहास [साध्यात्मिक काव] । पृ. 122-3.

84. बाँनामो खत्री, साँडी प्रोब स्टडीस, लण्डन: अकफोर्ड, सन् 1964. [भूमिका] । पृ. 8.

पर्यायवित, प्रतीक, वाङ्मय-आत्मक प्रयोग आदि पनि मौखिक नभई उने ग्रन्थ-
ग्रन्थबाट नेपालीमा अन्तर्गत र पूर्वप्रतिष्ठ स्वका छन् ।

पत्र-पत्रिकाको प्रकाशनभावले गर्दा लेखी परम्परामा पनि नेपालीमा निबन्ध-आत्मक गद्यको
विकास हुन सकेन ।⁸⁵ पारंपारिक साहित्यमा निबन्ध मध्ययुगीन उपलब्धी हो, अतः
आधुनिक विद्या होइन । तर नेपालीमा भने यहाँ वास्तविक स्वल्प विकास आधुनिक-
कालको प्रवर्तनपछि मात्र सम्भव भयो । संस्कृतमा विविध विषयमा लामो-लामो प्रब-
न्ध-आत्मक तथा इतिवृत्तात्मक गद्य ग्रन्थहरू लेखिएका पाएर तापनि आधुनिक निबन्धको
प्रतिष्ठ गद्य त्यहाँ पाइएन ।⁸⁶ त्यसैकारण लेखी परम्परा अनुवाद-रूपान्तर आश्रित गद्य-
वाङ्मय अन्तर्गत साहित्यिक गद्यको निबन्ध-आत्मक स्वल्प अप्रयुक्त पाइनु स्वाभाविक
छ ।

वि.सं. 1958 मा "गोर्खापत्र" को प्रकाशनपछि नेपालीमा पत्र-पत्रिकाको प्रकाशनको
परम्परा बत्यो । फलस्वरूप कसरी अंग्रेजीमा गद्यको साहित्यिक क्षेत्रको विकासमा
"द टाइम्स" [1709-11], "द स्पेक्टेटर" [1711], "द गार्डियन" [1713],
"द एक्सप्रेस" [1750-52], तथा "द इन्भेन्टर" [1752] आदि पत्र-पत्रिकाको
मूल भूमिका छ ।⁸⁷ त्यसै गरी नेपालीमा पनि "गोर्खापत्र" [1958], "सुन्दरी" [1963
"माधवी" [1965], "बन्दु" [1971], "गोर्खावी" [1972], "बन्दिना" [1974],
"पद्मभूमि" [1979], "गोर्खा संसार" [1983], "सत्य गोर्खा" [1985], तथा
"नेपाली साहित्य सम्मेलनपत्रिका" [1989] आदि पत्र-पत्रिकाको प्रकाशनले निबन्ध-आत्मक
गद्य-क्षेत्रको विकासमा ठूलो भूमिका अंगरेक छन् । यी पत्र-पत्रिकामा केही अनुचित
रूपमा र केही मौखिक नै पनि स्फुट गद्य-रचनाहरू प्रकाशित भए जसमा निबन्धको पूर्व-
ल्प पाइन्छ तापनि यी स्पष्टतः निबन्ध-भन्दा केत भन्ने सकिने किछिमा रचना छन् ।

.....

85. ईश्वर बराल, सुसुत्री [भूमिका], पृ. 20-1.

86. बुद्धमणि बन्दु, देवकीर्ति, काठमाडौं: साधा प्रकाशन, वि.सं. 2036, पृ. 54.

87. ह्यु वाकर, द इन्भेन्टर एन्ड एन्ड एन्ड एन्ड, न्यु दिल्ली: एच.बन्द, 1977, पृ. 99 - 135.

वस्तुतः "वन्दित" [1974] मा प्रकाशित सम्भ्रुप्रवाद हुंजरी "महेन्द्रमाली" बटे
 नेपाली निबन्धको धारणी भएको मानिन्छ ।⁸⁸ भाषिक दृष्टिले सम्भ्रुप्रवादको म-
 लेजी परम्पराबाट प्रयोगहरूबाट मुक्त भएकोको छैन । "दिने", "देखे",
 "केही दियो", "दियो", "तेस्रो" आदि पदका साथै "दिदा भए", "दिदी भई",
 "उगाउँदी भई", "गाउँको पनी" जस्ता प्रयोगहरू⁸⁹ को र लेखी परम्परा म-
 लेजीमा पाउने गौरीछिडे, "प्र", सविभक्ति स्वभावको हल प्रयोग, संकुच क्रियापदका
 प्रकृति र प्रत्ययको विभेद र दीर्घिकरण, निविभक्ति स्वभावको पनि हल प्रयोग
 तथा पौराणिक अल्ल्यानपरक पदका आदिको प्रयोगले परम्पराबाट लेखीको प्रभाव प्रष्ट
 पाईन्छ । निबन्धको संरचनात्मक स्वभावको हलमा पनि "महेन्द्रमाली" को आत्मपरकता
 आत्मगर्भमा वा आत्मजीवनीमा पाउने आत्मपरकताको नभिको देखिन्छ । यी दुवै
 प्रकारका म-रचनामा लेखीगत दृष्टिले केही साम्य हुँदा हुँदै पनि अन्तर प्रष्ट पार्ने
 तत्त्वहरू प्रकट हुन्छ । आत्मगर्भ र निबन्ध दुवैमा प्रथम मुख्य कताको प्रयोग हुन्छ र
 दुवैको कताको जीवनमा इतिहास पढाउने आदिको इतिहासत्मक वर्णन प्रस्तुत गर्दछ ।
 तर आत्मगर्भमा र निबन्धमा आर्षाणान्त आफ्नो अनुभव र भाँगिहरूको विवरण
 नभएर प्रत्ययका निमित्त पाँच तत्त्व वा दृष्टान्तका रूपमा मात्र यत्र-तत्र प्रयोग
 हुन्छ । जहाँ कुरा, आत्मगर्भमा कताको एउटै व्यक्तित्वलाई कत र स्थानमा आएका
 अन्तरालले स्व र पर जस्ता अनुभव हुने दुवैका व्यक्तित्वमा विभाजित गरेको हुन्छ ।
 आत्मगर्भको लेख वा कताले आफ्नो अनुभव र भाँगिहरू भाँगिहरूको रूपमा उहाँ
 व्यक्तित्व एउटै होईन्छ । आत्मगर्भको प्रस्तुतीकरणमा कतकृमिको निर्वाह र एउटै
 व्यक्तित्व कता र भाँगिता व्यक्तित्वको जीवन अन्तर आर्षाणान्त अनुभव र अनुभव/
 पढे गर्दा आत्मगर्भमा कताको स्व विभाजित भए तापनि सामान्यीकृत भई भा-
 भाँगिताई प्रत्यय दिवाउने नभई अल्ल्यानपरक इतिहासको जस्ता "इतिहासपरक"

88. शरच्चन्द्र शर्मा, नेपाली साहित्यको इतिहास [सांख्यिक कता], पृ. 165.

89. सम्भ्रुप्रवाद हुंजरी, "महेन्द्रमाली", ईश्वर बराल, [वै.] सप्तमी, पृ. 144 - 6.

जानकारी दिने हुन्छ ।⁹⁰ तर निबन्धमा कताको आत्मपरकता व्यष्टि र समष्टिगत अनुभूतिका बीचमा स्वतन्त्र रूपले विवरण गर्ने हुन्छ । "महेन्द्रमल्ली" मा कताकाउ र स्थानकाँ एउटै स्थिर बिन्दुमा बसेर आफ्नाँ अतीतका अनुभूति र भुवतमानकाँ काल-कृमिक वर्णन प्रस्तुत गरिरहेछ । अतः यद्यपि कालस्थानिक संवलनले वाचकाँ कता-व्यक्तित्वकाँई हाँइन, भाँवता-व्यक्तित्वकाँई मात्र आन्दोलित तुल्याएको छ तर निबन्धमा काल-स्थानगत संवलनले कताकाँ तात्कालिक स्व अर्थाँ व्यक्तित्वकाँई आन्दोलित तुल्याएको हुन्छ । यस दृष्टिले शम्भुप्रसाकाँ "महेन्द्रमल्ली" मा निबन्काँ सग्लाँ संरचनात्मक विधान पाइन्छ ।

"बन्दिना" पछि "जन्मभूमि", "गोर्खा संसार", "तस्मै गोर्खा" र "नेपाली साहित्य सम्मेलन"पत्रिका" मा प्रकाशित लेखक "विवरण"त्मक, कर्मात्मक, विचार"त्मक मात्र छन् । व्यक्तित्व सत्ताकाँ केत नेपाली निबन्धमा अढै आइसकेकाँ थिएन ।⁹¹

"सारदा" पत्रिकाकाँ प्रकाशन [1991] नेपाली साहित्यकाँ पुगान्तकारी घटना हाँ । यहाँदिलि नेपाली गद्य-साहित्यकाँ विकासकाँ बाँधाँ वरण पनि थाँतिन्छ । बाँसकुँय समकाँ "बर्दाहाँमा शिकार" [1991], नरेन्द्रमणि आचार्य हाँकितकाँ "संसार एक नाँदयशाँला हाँ" [1991], बाँसकुँय अक्षिकाँकाँ "कविता माँतालीग मेराँ गन्धन" [1992], प्रेमराज शर्माकाँ "पण्डितजीकाँ किट्टी" [1992], सिल्याँल पण्डितकाँ "बेसाँन्तविद्याकाँ मिश्रित" [1992] आदि निबन्धक शारदाकाँ प्रारम्भिक अंशकाँ प्रकाशित भए । यी निबन्धकाँ आत्मपरकताकाँ प्रयोग भए ताँपनि निबन्काँ गीति-कवितासुतभ बुर र आत्मकेन्द्रियताभन्दा अधिक तिनमा विवरण"त्मकता, कर्मात्मकता एवं चिन्तनकाँ प्रधानता नै रहेकाँ छ । प्रेमराज शर्माकाँ व्यंग्यात्मक शैली र बाँसकुँय अक्षिकाँकाँ भाँव"त्मकता निबन्ध-शैलीकाँ विकास दृष्टिले महत्त्वपूर्ण छन् । समेत परिभाँजित भाँभा-शैलीमा विचारमूलक निबन्ध लेखन छु छन् । तर साँवाँ निबन्ध

90. ज्याँ स्टारोविन्की, "द स्टारुव अफ अर्थाँबायोग्राफी", सिमोँर पब्लिसिङ हाँस । लिटरेरी स्टारुव: अ सिम्याँसिफि, लण्डन: अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस, 1971, पृ. 283 - 93.

91. ईश्वर बराज, [वै.], सप्तमी, पृ. 24.

अनिवार्य रूपसे आत्मपरक हुन्छ" 92 भन्ने धारणाको आधारमा हेर्दा नेपाली "निबन्धको वास्तविक स्वरूप हामी लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाभा पाउँछौं" 93 भन्ने उचित सत्य ठहर्दछ ।

देवकोटाका विषयमा आजसम्म भएको अध्ययनको अधिकांश भागमा उनका महाकाव्य, लण्डनकाव्य र स्पुट कवितामै केन्द्रित छ । अध्येताहरूले उनलाई मूल रूपमा कवि नै ठहराएका छन् । अझ एक धरीका भनाइ के देखिन्छ भने " देवकोटा पथकार हुन्, गद्यकार होइनन् ।" 94 तर नेपाली कवितामा जस्तै नेपाली गद्यमा नयाँ शैलीका प्रवर्तन देवकोटाबाट भएको छ । वस्तुतः "निबन्धकार देवकोटा महाकवि देवकोटा जत्तिकै महान् छन् । सायद "लक्ष्मी निबन्ध-संग्रह" को कुनै पनि निबन्ध देवकोटाको कविता जत्तिकै बचनदार छन् ।" 95

वास्तविक रूपमा नेपाली निबन्धको धारणी "शारदा"को प्रकाशनदेखि नै भयो । यस विषयमा विभिन्न गण लेखकहरूले कलम चलाए तापनि निबन्धलाई सर्वप्रथम भाषिक-कलाको वस्तुको रूपमा विशेष उत्कर्ष दिने निबन्धकारहरू लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा र बालकृष्ण सम हुन् । आत्मपरकता, भाषाको रूपकात्मक एवं लाक्षणिक प्रयोग, व्यापक दृष्टान्तीकरण, तार्किकता गम्भीर अन्तर्दृष्टिको प्रयोग आदिले देवकोटा र समका निबन्ध उच्च कोटिका छन् । यिनकै साराहारी कलम चलाउने सित्वाब पण्डित प्रेमराज शर्मा, अम्बिकाप्रसाद अधिकारी आदिको निबन्धमा निबन्धात्मक शैलीको प्रयोग भए तापनि देवकोटाका निबन्धमा पाइने आत्मपरकताको प्राधान्य, कथको व्यापक परिधि, दृष्टान्तीकरणको उमयुक्तता एवं अनौपचारिकता आदि अर्थात् "माँजी मसलाको महक" यिनीहरूका निबन्धमा पाइँदैन । सम र देवकोटाका निबन्धको विशिष्टता भाषिक प्रयोगको अग्रप्रवृत्तिमा छ । प्रचलित र रुढ प्रयोगहरूको सुबाँस्ता साहित्यप्रतिको परम्परागत प्रतिक्रिया र धारणा तथा स्थिर ग्रहणीयताप्रतिको

92. डब्ल्यु. एच. हडसन, एन इन्ट्रोजसन टु द स्टडी अफ लिटरेचर, बुधियाणा : कल्याणी पब्लिसर्स, 1975, [४६] भारतीय संस्करण, पृ. 334.

93. ईश्वर बरात, [३] सयपत्री, भूमिका, पृ. 26.

94. चूडामणि बन्धु, देवकोटा, पृ. 510.

95. वासुदेव त्रिपाठी, विवरण, पृ. 80.

पाठकों माँस्त्राई काँडेर जे कुरावाई पनि नयाँ प्रकारले, नवीन शब्द-योजना, वाक्यविधान, एवं भाषिक विधानद्वारा नाँवाँ र परिवर्तित वाक्य वाक्यको बस्तो रूपमा प्रस्तुत गरी पाठकको जीवन र ज्ञान विषयक उच्चतर ज्ञानको विकास गराउनु भए यदि वाहित्यकारको काम हो⁹⁶ भने निबन्धकारका रूपमा सम र देवकोटाबाट यो काम सफलपूर्वक सम्पादित छ ।

"वर्षाका शिवर"बाट थालिएको उनको निबन्धलेखन "त्याँ", "पानी", "आत्मविश्वास", "श्रीराम", र "प्राकृतिक जीवन" बस्तु धारे निबन्धमा नै सीमित रह्यो । यी निबन्धहरू पनि बढी विचारपरक, बस्तुपरक, र साहित्यिकतायुक्त भएतापनि देवकोटाका भन्दा भिन्ने किछिसा निबन्धकारका रूपमा सम विनिन्द्य । उनी व्याकरणनिष्ठ, परिष्कृत एवं परिभाषित मूल्य प्रयोक्ता हुन् । देवकोटाको दृष्टिमा उनका रचनामा नवीन शैलीको प्रयोग छ, "पंक्ति बरी त्यसै सुरुनु, भन्दा सत्यक वेगिन्छ, उमा अज्ञान छैन, उमा परदेसबाट शिवरका बीच बस्तु छन्, उनी उचित, माँस्त्राईको रंगीपनीपन, स्वदेशीपनाको सपनास सरलता, मौखिक बन्धन, भावप्रदर्शक पंक्ति..., त्याँ छोटा छोटा कुवाइ जसै भाषा बन्दिन्छ, त्याँ उत्तरदातिको वेतन्य, हाँगा बस्तु भनेर अक्षरको पुताइ, कल्पनाको प्राप्ति, मनाँवेला निष्ठा, प्रनहीत तार्किकता"⁹⁷ बस्तु विशेषता उनको शैलीको परिचायक तत्त्व हुन् । "जसै उमा एउटा अध्यामी भन्ने कुरावाई केही हरकाम भनेर...एउटा विचारको भित्ती तब गर्ने उनको मन्त्राई "आयामिक⁹⁸ वेला प्राप्त छ।⁹⁸ तर "देवकोटाका निबन्धहरूमा पाइने कवित्व, रमणीयता र साहित्यिक गुणनमा उनका निबन्धहरू उच्चिन सक्नेन् ।... देवकोटाको जीवन काका विराट् प्रस्तुतीकरण सन्दर्भमा त्याँ विन्तनसत्ता एउटा विज्ञान्तर बाहेक विशेष बुनाँति भने बन्ने

96. यिती भ्यान पत्र, साहित्यिक एउटा वाक्यको: उन्नीसठ्ठेसन्ध अम प्रस्तावना, लण्डन: इन्डियन, सन् 1986, पृ. 2.

97. रामप्रसाद देवकोटा, "आत्मविश्वास", रावेन्द्र सुवेदी [सं.], एउटा देवकोटा: एउटा परिचय, पृ. 70.

98. अमि सुवेदी, "आत्मविश्वास: आयामिक-मूल्य प्रथम प्रयोक्ता", शिवा र मृत्यान्त, काठमाडौँ: साँचा प्रकाशन, 2038, पृ. 66 - 71.

समय ।... देवतादेवे ई यत् विश्वप्रति विज्ञेयं सम्यक् साक्षात् सम्यक् अदृष्ट रातेन
 उच्यते । निबन्धकार इ एव यदि सक्रिय रहेत् भए देवतादेवै उच्यते नान्तर कस्य
 अप्या प्रतिष्ठायां सम्यक् निबन्धकार उच्यते वन्ने धियां । तत्र उनसं निबन्ध-रचना
 विधिदेवा रहन्त, यत् विश्वसं उन्नयन्मा सम्यक् विज्ञेय अभिकृषि रक्षिरहेकै
 देवित्त्वं । फलतः एव निबन्धकारस्य सम्यक् देवतादेवादे वरीयता दिदे मैदानवाटे
 सायत लटक हुन् । 99 देवतादेवा पाठने नैपाती भाषासं अभिव्यक्त्या सम्यक्
 एवं प्रयोगस्य विविध सम्भावना र विलम्बस्य उद्घाटन एवं प्रयोगसं व्यापकता
 सम्यक् निबन्धकार पाठन् । उनी यथापस्तब्ध ह्य्याक्तीकाई ने प्रत्य गरी व्याकरणादि
 निष्ठापूर्वक तिससं प्रयोगकारा नैपाती गमसं अंतर मण्डित सम्यक् विज्ञातर्क
 बढी प्रवृत्त पाठन् । अतः विषयवस्तुसं वरण र निबन्धकार दृष्टिते मात्र लडन,
 नैपाती भाषासं अभिव्यक्त्या सम्यक् र गम-शैलीसं फटिकं विस्तारस्य दृष्टिते
 पनि देवतादेवा सम्यक् अभि उन् । वस्तुतः "सुन्दरी"स्य प्रवृत्त स्मृत आर्त्तसं रिक्ता-
 पूर्व गम ने सम्यक् आदर स्वात्मक एवं सार्थक स्य प्राप्त गमं पुगेसं उ । तत्र देवतादेव
 गमसं निश्चित प्राप्य भान्न सक्रिये गम-शैलीसं प्रयोग उनी पूर्वस्य हुने पनि नैपाती
 गम-लेखनस्य भएसं पाठन् । वास्तव्या नैपाती गम-शैलीसं विज्ञातृस्य देवा
 परेस्य संस्कृत-व्युत्पत्ता, उदयना, तथा संस्कृतस्य भाषा-प्रभावित गम-स्य सम्यक्
 स्य विज्ञात देवतादेवा निबन्धकार भएसं उ । यी विविध प्रवृत्तसं सम्मिश्रण ने
 देवतादेव गमसं एउटा प्रवृत्त शैली-विज्ञातृक पनि स ।

देवतादेवा र सम्यक् निबन्धकार आधुनिक सम्यक् प्रयोग गरेपछि यत् विश्वसं भीमनिधि
 तिवारी, बदरीनाथ भट्टराई, पुष्पसुन्दर ब्राह्मण, रामकृष्ण शर्मा, रामसुन्दर शर्मा,
 सुन्दरानन्द सिंह प्रधान, इन्द्रबहादुर राई, रामनारायण प्रधान, केशवराज पिडावी,
 भैरव अर्थात, अर्थात राई "रक्षितः" कस्य दीक्षित, जगन्नाथ शर्मा, लंकर लामिछाने,
 सुन्दरमणि बन्धु, बल्लभमणि दाहात, बालकृष्ण पाँडरेत, राममणि रिवात, किशोर
 नैपात, लारानाथ शर्मा, रामनाथ अफिमारी, नगेन्द्र शर्मा र मोहनराज शर्मा आदि
 उनसं गम-लेखनस्य प्रवृत्त भएसं पाठन् ।

.....

भीमनिधि विहारीमा भाषिक चरतता र सहवर्धयता आर्किक उ तायनि विव-
 फलत गम्भीर र व्यापकता तथा स्वसत्त्व-आडिक अभिव्यक्तित्त दृष्टिसे
 देवताटीय गन्धित उनत निवन्धन कुजा हुनेन ।

करनीनाथ भट्टराई, पूर्वप्रवाह ब्राह्मण र रामकृष्ण शर्माका निवन्धन निवन्धनका
 आत्मपरकताभन्दा प्रबन्धत्मक वस्तुपरकता र भाषिक भाषात्मक प्रयोगभन्दा
 वस्तु-व्यक्तिता निवन्धन नै बढी पाइन्छ ।

हृदयबन्धु सिंह प्रधान आत्मपरकता र व्यंग्यात्मकताका प्रयोगताका रूपमा देवता-
 टाका उत्तराधिकारी निवन्धनर हैं देसिन्नु तर "देवताका अध्ययनीयता,
 विश्वैक्यात्मकता, काव्यात्मकता र अनुभूतिता तीव्रता"¹⁰⁰ तथा "महाप्रवाह
 हृदयबन्धुका निवन्धन पाइन्छ । देवताका कुजाका प्रबन्धन भाषा सेवी
 कर्ताउता उ । भाषा-व्यंग्यमा पनि हृदयबन्धु देवताका अपेक्षामा प्रयोग
 सिधित छन् ।"¹⁰¹

हनुमन्नाथुर राईले समेत वस्ते धारे निवन्धन लेलेन छन् । उनका निवन्धन परिष्कृत
 परिष्कृत भाषा, रचितता र बौद्धिकताका प्रयोग पाइन्छ । निवन्धन-सेवीका दृष्टिले
 उनी देवताभन्दा समेत उत्तराधिकारी हैं देसिन्नु ।

श्रेणी साहित्यमा सत्रौं शताब्दीका प्रारम्भतिर तर टमस आभरवरीले पाकेका
 चरित्रात्मक निवन्धनपरम्पराका कुजा नेपाली प्रयोगताका रूपमा राजेश्वरका
 प्रधान देवता परेछन् । कथ-प्रस्तुतिता अनौपचारिकता, विनायकीयता र व्यंग्यात्मकता-
 का दृष्टिले देवताटीय निवन्धन सेवीका केही संस्कार फिर्ता पाइए तायनि देवताका
 वस्ते विकसल विविधता, भाषिक-प्रयोगत विश्वैक्यात्मकता र अध्ययनगत व्यापकताको
 आभाव प्रधानका निवन्धन दिनेन ।

हृदयबन्धुका शर्माका निवन्धन निवन्धनत्मक मज्जता भए तायनि देवताटीय गन्धित

100. कारनाथ शर्मा, नेपाली साहित्यका इतिहास, पृ. 140.

101. बाबुरेव त्रिपाठी, सिद्धि, पृ. 78.

विविधता र जाव्यात्मकता त्यहाँ पाइन्छ ।

केसरराव पिडावी, भैरव अर्वाले, जग्गा राई "रक्षिक" आदि मुक्तः जात्य-व्यात्मक शैलीका निबन्ध-लेखक हुन् । देवकोटाका निबन्धमा पाउने विनाशकारीता र व्यात्मकताका संन्दर्भमा विनीतको उल्लेख प्रयोगिक छ, तर आत्मपरक निबन्धकारका रूपमा देवकोटा विनीतभन्दा भिन्ने गरीवीका प्रयोगता हुन् ।

कमल दीक्षितले नेपाली अन्वेषात्मक निबन्धका परम्पराकाई सुदृढ पुल्याएका छन् र विषय-क्षेत्रका बचनका दृष्टिले उनी देवकोटाका आत्मपरक निबन्धकारसित भन्दा बाबुराम आचार्यका ऐतिहासिक तथ्याका अन्वेषकका निम्न देखिन्छन् ।

देवकोटीय निबन्धशैलीके प्रभावबाट विकसित हुँ देखिने निबन्धकारहरू संकर कामिछाने, बुद्धमणि बन्धु, बाजकुम्य पाँतरेल, वारानाथ शर्मा, रामकाव अधिकारी र मोहनराज शर्मा हुन् । यी मध्ये विशेष रूपले निबन्ध लेखनमे संलग्न रहने निबन्धकार बाहिँ संकर कामिछाने र नगेन्द्र शर्मा हुन् ।

संकर कामिछाने देवकोटाका प्रवर्तित निबन्ध परम्पराका सामर्थवान् उत्तराधिकारी देखा पर्दछन् । तर "कामिछानेमा देवकोटाका महाप्रवाह छैन ।... जायत कामिछानेमा पाउने संयत कथा देवकोटाका छैन ।" 102

आत्मपरकता र अभिव्यञ्जनात्मकताका दृष्टिले वारानाथ शर्मा, नगेन्द्र शर्मा र रामकाव अधिकारी देवकोटाका भन्दा बढी हृदयबन्धुका उत्तराधिकारी प्रतीत हुन्छन् । तर छिटै नेपाली गद्य-शैलीका प्रयोगका दृष्टिले भने वारानाथ शर्मा विद्विष्ट छन् । मोहनराव शर्माके नेपालीका शरीर रूप र संस्कृतनिष्ठ रूपका सन्मिश्रित प्रयोगका नवीन व्यात्मक एवं मनोरञ्जक शैलीका उद्भावका गर्ने प्रयास गरेका छन्, तर व्यात्म्य प्रयोगका प्रधानताले गर्दा उनी देवकोटीय निबन्ध परम्पराका भन्दा बढी पिडावी र भैरव अर्वाका परम्पराका किम्वदन्तीका प्रयोगतादेखा पर्दछन् ।

भाषिक सामर्थ्य तथा नेपाली गद्यका विविध सम्भावना र विकल्पका प्रयोग

देवकीटाके वति व्यापक रूपमा गरि गयताई जुन कलात्मक अभिव्यक्त्यापूर्ण रूप प्रदान गरेको छ। त्यो अन्य जुन नेपाली गायकले गर्न सकेको छैन। उनका निबन्ध, गानबुझाव, भूमिकाहरू भाषा र समाजोपयोगी र वैयक्तिक अनुसन्धानबाट यो कुरा सत्य प्रष्ट हुन्छ।¹⁰³

देवकीटा गायक गायक प्रयोगमा भन्दा कवितात्मक प्रयोगमा बढी आस्था राख्छ। उनका कृष्टिमा "वलिदे मान्छेदे गोर, अनि लेले, जब कुरादे छुट्ट हुन्छ मान्छे गल्लो र गोरु"।¹⁰⁴ उनका निबन्धमा कवितात्मक विशेषता टुट्टारा रूपमा रहेको पाइन्छ।¹⁰⁵ त्यसैले गदा उनले आफ्नो गद्यमा "पाथी गुम" भएकै कुरा "उत्तमी निबन्ध संग्रह"को भूमिकाका लेखन छ। "सकामा फुट्टा र्हे भई रव भरिनु, अर्को-अर्को अर्थ पस्नु, अर्को-अर्को उद्देश्य बन्न जान्ने वाक्यहरू भेटिनु, पदका विविधता रोकिएर जान्नु" सुचनात्मकता हेर्नु" कुरा देवकीटाको गद्यमा पाथीगुम भरिएका छौं भन्ने भनाइ मनोयोग छ।¹⁰⁶

नेपाली साहित्यका विकासका पाथी परम्परा मुक्त प्रवर्तनका रूपमा देवकीटा देखा पर्दछन्। नेपाली गायक अभिव्यक्त्यात्मक व्यक्तिको अपूर्व उद्घाटन देवकीटाका निबन्धमा पाइन्छ। विशेष गरी उनी विशेषबहुल गायक प्रयोगका रूपमा पुराना पुरा-परम्पराका गायकको विशेषबहुलताको प्रयोग परम्परासित पनि सम्बन्ध देखिन्छ, तर त्यो उनका गायकको एउटा विशेषता मात्र हो। परिभाषित र व्याकरणिक भएर पनि कवितात्मक अनुभूतिपूर्ण गायक प्रयोगका सम हुनु भने विभिन्न भाषिक ज्ञानबाट उपकरणहरू ग्रहण गरी आत्मसुक्ति र भाषिक विस्तारपूर्ण तथा सांस्कृतिक गायकको प्रयोग उत्तमीप्रसाद देवकीटा हुन्।

103. बुद्धमणि बन्धु, देवकीटा, पृ. 510.

104. उत्तमीप्रसाद देवकीटा, "छन्द र लय", उत्तमी निबन्ध संग्रह, पृ. 122.

105. बुद्धमणि उपाध्याय रेग्मी, "उत्तमीप्रसाद देवकीटा: निबन्धकार", भा. 1, [देवकीटा विशेषांक], पृ. 73.

106. हनुवन्तापुर साई, "देवकीटाको पाथी गद्य", टिपेका टिप्पणीहरू, पृ. 84.

देवकोटीस साहित्यका अध्येताहरू कोही "देवकोटा सम्पूर्ण नेपाली साहित्य हुन्"¹⁰⁷ भन्दछन् भने कोही उनलाई "मलामानव जन्मि प्रष्टा"¹⁰⁸ भन्दछन् । कसैले दृष्टिमा उनी आत्मक भाँतिकवादी हुन् भने अरू कतिपयका दृष्टिमा उनी मानवतावादी र नैतिक जनीस्वरवादी हुन् ।¹⁰⁹ राष्ट्रिय संकल्पनात्मक दृष्टिमा उनका "शमी हिन्दीका पन्थ, प्रकाश, निराशाहरूलाई सम्पूर्ण रूपमा पाउने मात्र होइन कसैको शमी उनका "प्रिय-प्रकाश"का कवि हरिदासलाई विकसित रूपमा पाउँछ" भने अर्कोतिर देवकोटाका "कसै मलाकवि पनि पाउँछ" को अस्तित्वमय हिन्दीमा बन्दैके छैन ।¹¹⁰ नेपाली निबन्धका विकासका अन्वर्धमा बाहिँ सायनाराय प्रधानले "श्रीश्री निबन्धकारहरूले जुन शिखरमा श्रीश्री निबन्ध साहित्यलाई पुर्याए, देवकोटाका एकाँडे लेखनीले नेपाली निबन्ध-साहित्यलाई त्यही शिखरमा उठाएका छ । देवकोटा यहाँले निबन्धका क्षेत्रमा कारमाथा हुन्"¹¹¹, भन्ने अत्यन्तै तर्कपूर्ण विवरण तयार पारेका छन् ।

निबन्धकारकै उनले अन्तर्जातीयतात्मक लेखक पनि लेखेका छन् जसबाट नेपाली साहित्यका जाँचका वैज्ञानिक एवं व्यावहारिक दुवै रूपको विकासमा सहयोग पुगेको छ । वस्तुतः उनी माँतीराम भट्ट र सूर्यकिशोर शर्माको द्वारा प्रवर्तित प्रभावतात्मक-प्रसंगमूलक साहित्यजाँचन परम्पराको विकसित रूपमा प्रयोगकर्ता हुन् भन्ने कुरा उनका "नेपाली साहित्यको इतिहासमा सर्वश्रेष्ठ पुरुष", "कवि शिरोमणि पं. लेखनाथ शर्माका विषयमा", "नेपाली व्याख्यान", "नेपाली साहित्य गणना दुई नवम्बर" आदि लेखहरूबाट प्रष्ट हुन्छ । "सत्य-सपनी प्रदर्शिका"मा भने उनका जाँचका

107. बुद्धमणि बन्धु, देवकोटा, पृ. 516.

108. इतिहास लेखक, "मलामानव जन्मि प्रष्टा देवकोटा", भा. 3, देवकोटा विश्वविद्यालय, पृ. 381.

109. डेभिड क्विन, नेपाली भाषा, नेपाली साहित्य: द फाँफो अब जमीप्रकाश देवकोटा, न्यू यार्क: काँठालिका पुनिभर्षिटी प्रेस, ज. 1980, पृ. 17.

110. राष्ट्रिय संकल्पना, "नेपाली मलाकवि देवकोटा", इन्द्रा देवकोटा विश्वविद्यालय, पृ. 115.

111. सायनाराय प्रधान, "शमी निबन्ध केश", केही कवि:केही सृष्टि, पृ. 113.

निके राश्री प्रयोग पाइन्छ । वस्तुतः नेपाली भाषामा आलोचनाको क्षेत्र र समीक्षा सांख्यिक शब्दावलीको विकासका सन्दर्भमा देवकोटाको यी लेखहरूको भूमिका उत्तेजनात्मक छ ।

आख्यानत्मक गद्यका प्रयोगका रूपमा उनका कथाहरूको एउटा संकलन र एउटा उपन्यास प्रकाशित छन् जसमा आधुनिक नेपाली कथा र उपन्यासको प्रारम्भिक चरणका विषयगत तथा शैलीगत प्रवृत्तिहरू पाइन्छन् । तर उनका कथा र उपन्यासमा पनि निबन्धत्मक एवं कवितात्मक शैलीको प्रयोग भएको छ । यसबाट उनी नेपाली गद्यको परम्परामा मुख्यतः निबन्धत्मक गद्यका प्रमुख प्रयोगकर्ताको रूपमा प्रतिष्ठित हुन पुग्यो । वास्तविक अर्थमा उनी नेपाली निबन्धकार पालनीकर्ता मात्र नभएर यसका प्रतिष्ठापक पनि हुन् । उनी "नेपाली साहित्यका अद्वितीय निबन्धकार प्रमापित भएकोका छन् । आत्मपरक निबन्धका क्षेत्रमा अह पनि देश परै तर देवकोटाकाई उठिन्न भने कोही छैनन् ।"¹¹² नेपाली निबन्धका क्षेत्रमा उनको यो उच्चाह मौलिक नेपाली गद्य साहित्यको उच्चाहको पर्याय स्वयम् देखिन्छ र साहित्यकार देवकोटाको साहित्य चिन्ताको अध्ययनका निमित्त "गद्य कवीनां निकर्षं वदन्ति" भन्ने सांख्यिक उक्तिकाई आफ्नो मान्ने हो भने यी निबन्ध नै उनका प्रमुख अध्येतव्य रचना हुन् ।

1.4. देवकोटाको गद्य प्रवृत्तिसौम्य विषय हो -

नेपाली गद्यको विकासको चौथो चरणका प्रमुख प्रयोगकर्ता र प्रतिष्ठापक लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका निबन्ध, आलोचनात्मक लेख, र भाष्यरूपमा गद्य शैलीको विविध रूप पाइन्छ । उनले गद्यका दुई प्रकार मानेका छन् - मर्म गद्य र पाँथो गद्य । उनी आफूलाई पाँथो गद्यका प्रयोगकर्ता मान्दछन् ।¹¹³ आफ्नो गद्यकाई "पाँथो" शब्दद्वारा विशेषीकृत गरेर उनले यस विशेषीकरणबाट कवितामा हो आफ्नो गद्यमा पाइने मौलिकता, कर्मकता, भावतात्मकता, रूपकत्मक अभिव्यञ्जन, सूत्रात्मकता, समानान्तर भाषिक विधान, विचलन, अप्रस्तुत अभिव्यञ्जित, प्रवाह्यता आदि विविध विशेषतालाई उल्लेख गरेका

112. बुद्धमपि बन्धु, देवकोटा, पृ. 510.

113. लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, लक्ष्मी निबन्ध संग्रह, भूमिका ।

छ । विषयवस्तुगत व्यापकताका साथै अभिव्यक्तिगत वैविध्यले उनका निबन्धमा
 विशेष भूमिका अंग्रेक हुन्छ । प्रायः उस्ते उस्ते कय विभिन्न निबन्धमा पर्न
 गएर पनि शैलीगत वैविध्यलेगत निरिबल रूपमा कर्णक पुनरावृत्ति त्यसै उषिसे
 देखाउन सकिन्छ । "श्री गणेशाय नमः" देसि तिरर "सुकुतमाधि", "पसाडी जीवन",
 "पापिका वा िने कुराहरू", "वेराभ्य", "बाहुन मलाभ्य", "के नैपाल खन उ",
 "सड सड अंग्रेकी", "कटररा", "मातृभाकन कागि", "सभापतिन भाक्य",
 अस्मा अर्ध भावना र अर्ध सभ्यताप्रतिन कुराग, जातीय स्वत्वक, भारतीय
 सभ्यताप्रतिन संस्कृतिन वेत्ता, विदेशी प्रभावप्रतिन राव, व्यावहारिक कालन
 कठिबदिता र अिरोपनप्रति व्यस्य आदि प्रायः उली र उस्ते पाएर कापनि
 उनसै भाकिक प्रयोगसै कर्णक र अभिव्यक्तिकोईस्ते गसै त्यसै निरिबल पुनरावृत्ति
 मुक्त कथन दुदयाउन कठीन परैछ ।

उनले रोगाण्टिक खानक विवेकयुक्त शैलीमा आफ्ना निबन्धहरूमा युगोन कथार्थ-
 प्रतिन लोपु खेतका व्यक्त गरेका छ । उनका निबन्धमा एकतिर संस्कृतनिष्ठ
 प्रयोग पाइन्छ भने अर्कातिर उर्दू, हिन्दी, अंग्रेकी, फारसी आदि विभिन्न
 भाकन प्रभाव पनि दृष्टव्य छ । यसका साथै नेपाली भाकनका सरा अभि-
 व्यक्तिकसकै सम्मिश्रले उनका निबन्धमा नेपाली गमका विकसित र विकासशील
 विविध शैलीगत विशेषताहरूकाे समाहार पनि भएसै पाइन्छ ।

भाकशैलीगत दृष्टिले मात्र होइन, साहित्य-शैलीगत दृष्टिले पनि उनका निबन्धमा
 विविध विशेषता पाइन्छ । कवितात्मकताका अतिरिक्त आल्यानन्तक इतिवृत्ति,
 सदिराकन तथा गीति तथात्मकताकाे सम्पुटनले उनसै गम अद्वितीय किमिसाै भएसै
 छ । विविध भएर पनि एउटै मूल भावतररीमा आबः उनका निबन्धहरू एउटै
 सुस्तर संरचनाका संकटक संगक जस्ता प्रतीत हुन्छ । त्यसैसाथै बाहुदेव त्रिपाठीले
 भने सै उनसै "उक्ष्मी निबन्ध संग्रह" एउटा मलाकाव्य सै गम मलाकाव्य ।¹¹⁴
 मलाकाव्यहरूमा उनसै विधानादि सास्त्रीय विधिनिवेस -निर्धारित सीमाहरूबाट
 उनसै दृष्टासाई खर्धा युक्ति सम्भव छैन, तर निबन्धमा उनसै हुने "कर छैन :

एवाक एन स्वच्छलं वसिष्ठं पौंड्रं किं चरिन्त, यन्प्रवृत्तिकां कथं एन". उनी आफ्नी ठीउमा "बहीबही खारा वंखारली भुम्य गी"कवन् । उनी यली "हेरे फेसुन" क् । उनलाई "हुने म्नेच्छ संवितहक कवर्वस्ती विप्यारर नाकडोरी लख्जेनन् ।" उनी "अर्कां भन्नाड र डैलीमा" नलिफन् । "आगरपारीक बटिब लवका अया भंद ताँवेर" उनी गह्काउन् । यली उनली "आफ्नी माहुसाखते मगव" कथ गरी । "अररी कुन आफ्नी खर बति रव आफ्नी स्वादते, यता खउ आफ्नी यात्रमा ।"¹¹⁵ मुक्तः अत्मपरक र अंततः वस्तुपरक अभिव्यक्तिप्रवाही अंतरेर 'पर्याप्त अनापचारिक र स्वच्छन्द प्रतिभामा बन्दे हुने लख निरिधम-निध संरचनाको अपेक्षा नगर्ने र संरचनाको लख परिपाटीको बालना नगर्ने यो निबन्ध विश्व देवकोटा-को रचना-प्रक्रियाका निमित्त अत्यन्त उपयुक्त विश्व प्रकाशित भएकी अनुभव हुन्छ ।¹¹⁶ यही अनुभववाते गरी देवकोटीय प्रतिभाको विराट् स्वल्प उक्त निबन्धका अभिव्यक्त छ ।

देवकोटा नेपाली निबन्धका प्रवर्तक मात्र नभएर सर्वोच्च प्रयोगता र प्रतिष्ठाका पनि हुन् भन्ने भन्नाड अब सर्वमान्य निष्कर्ष भइसकेको छ । उनले नै प्रे नेपाली गद्य-साहित्यलाई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा उठाएर भन्ने धुआँमयि बन्नु, बाबुदेव त्रिपाठी प्रभृति अध्यात्मका निष्कर्ष युक्तिपूर्ण र आर्थक ठहरिन् ।

यसप्रकार देवकोटाका साहित्यिक गद्य-साहित्यमा एकतिर उनको विराट् प्रतिभा र व्यक्तित्वको प्रकाशन भएकी छ भने अर्कातिर नेपाली भाषाको विविध बोझ र आकषेण आधे साहित्यिक गद्य-शैलीका विभिन्न आवामहरूको पनि उद्घाटन भएकी छ । अतः देवकोटीय गद्यको अध्ययनबाट देवकोटाको मात्र होइन अपितु सम्पूर्ण आधुनिक नेपाली गद्यको नै साहित्यिक परिणामको अध्ययन हुन जान्छ । तर यहाँ भएर आफ्नी अध्यात्मिक देवकोटीय गद्य-साहित्यको स्पष्ट एवं भावात्मक अध्ययन मात्र भएकी

115. लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, लक्ष्मी निबन्ध संग्रह, पृ. 2-3.

116. बाबुदेव त्रिपाठी, "महाकवि देवकोटा र उनका महाकाव्यका सम्बन्धमा", कुमारबहादुर चौधरी, महाकवि देवकोटा र उनका महाकाव्य, काठमाडौं: चल्पांगी प्रकाशन, वि.सं. 2031, पृ. 78.

उ । वस्तुपरक दृष्टिते उनका मौलिक गणना अध्ययन अव्यक्त नै छ । यस साँध-
प्रबन्धमा यही अवकाशलाई पूर्ण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

वस्तुतः देवकोटीय गण साहित्यमा अनेक दृष्टिते एकाधिक साँध-प्रबन्धमा निम्नित पर्याप्त
सामग्री पाउन सकिन्छ । देवकोटाका साहित्य विषयक धारणा, जीवन दर्शन, पुगीन
स्वार्थवाद, जातीय एवं राष्ट्रिय भावना शिक्षा सम्बन्धी विचार, सर्वज्ञोक्तता,
साँन्दर्य-वेतना, कल्पना, साँस्कृतिक वेतना, रसिकता र व्यंग्य प्रयोग, भाषिक
सामर्थ्य तथा अभिव्यक्ति-कौशल, भाषा विषयक धारणा, व्यक्तित्वको प्रकाशन आदि
विभिन्न कुराका अध्ययन एकत्र रूपमा उनका निबन्धबाट हुनसक्छ । अतः उनका मौलिक
गण-साहित्यको अध्ययन भनेको सर्वोच्च नेपाली प्रतिभा र मानवता अध्ययन नै ।
प्रकाशान्तरले यस्ता अध्ययन सम्पूर्ण नेपाली गण-साहित्यको नै प्रतिनिधिक ^{रूपमा} अध्ययन
हुन सक्छ ।